

วรรณคดีที่เกี่ยวข้อง

วรรณศิลป์

วรรณศิลป์เป็นคำที่คุ้นกับวรรณคดี เพราะวรรณคดีนั้นคือหนังสือที่มีลักษณะเป็นวรรณศิลป์ มีนักวรรณคดีหลายคนให้นิยามและอธิบายคำว่า วรรณศิลป์ไว้ต่าง ๆ กัน พระยาอนุมานราชชน¹ ได้อธิบายที่มาของคำว่าวรรณศิลป์ไว้ว่า เป็นคำที่มีปรากฏในภาษาไทยครั้งแรกอยู่ในพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสภา พระพุทธศักราช 2465 ตรงกับคำอังกฤษคือ The Art of Literature และได้ให้ความหมายว่า วรรณศิลป์แปลว่าหนังสือที่มีศิลปะ ซึ่งตรงกับที่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์² ได้กล่าวไว้ว่า วรรณศิลป์คือหนังสือซึ่งมีลักษณะเป็นศิลปกรรม อันประกอบด้วย

1. มีความจริงใจ (Impression)
2. มีรูป (Form)
3. มีความหมาย (Meaning)
4. มีสัดส่วน (Proportion)
5. มีล่านำ (Rhythm)

นักวรรณคดีอีกหลายคนได้อธิบายคำว่าวรรณศิลป์แตกต่างออกไป คือ ดร. วิภา เสนานานู³ อธิบายไว้ว่า "วรรณศิลป์คือศิลปะการใช้ตัวหนังสือในวรรณกรรม เป็นศิลปะที่

¹พระยาอนุมานราชชน, การศึกษาวรรณคดีแง่วรรณศิลป์ (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), หน้า 24.

²กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (พระองค์เจ้าวรวงศ์ไวยากร), ภาษา วรรณคดี และวิทยาการ (พระนคร : สำนักพิมพ์กวางหนา, 2504), หน้า 255.

³วิภา เสนานานู, "ศึกษาวรรณคดีให้สนุก," จันทร์เกษม (มีนาคม-เมษายน, 2511), 48 - 53.

มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการ เป็นวัตถุดิบ มีภาษาประดิษฐ์-
เครื่องมือ จะใช้เขียนหรือพูดก็ได้ และมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความสนุกสนานเพลิดเพลิน
ให้ข้อคิดหรือปรัชญา" คำอธิบายนี้สอดคล้องกับคำอธิบายของ ดร. สิทธา พิณีจิวกุล และ
คนอื่น ๆ⁴ ที่ว่า วรรณศิลป์คือศิลปะในการแต่งหนังสือ หัวใจของศิลปะทั้งหลาย คือสุนทรีย์-
ภาพ และความประณีตงดงาม ได้แก่ความงดงามของภาษา ความงดงามของเนื้อเรื่อง
ซึ่งกลมกลืนกับรูปแบบ ความงามมีสาระของข้อคิดเห็น หรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง
ความงามที่สำคัญที่สุดคือความผสมผสานที่เข้ากันได้เป็นอย่างดี

พันตรีหญิง ละเอียด โปษะกฤษณะ⁵ ได้อธิบายลักษณะของศิลปะประเภทวรรณศิลป์ว่า
เป็นศิลปะที่แสดงออกได้ทั้งภาษาร้อยกรองและคำบรรยาย จะเป็นศิลปะบริสุทธิ์หรือประยุกต์
ที่จะแสดงความสวยงามของภาษาอันเป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ เป็นศิลปะที่ต้องสัมผัสทางใจ
และการที่จะถือเอาว่าหนังสือเล่มไหนมีวรรณศิลป์นั้น มีหลัก 5 ประการดังนี้

1. ก่อให้เกิดจินตนาการ (Imagination)
2. โนมนำอารมณ์ (Emotion)
3. เกิดความสุข (Pleasure)
4. มีศีลธรรม (Moral)
5. ไม่ตาย (Immortal)

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน⁶ ได้กล่าวถึงความหมายของวรรณศิลป์ในอีกนัยหนึ่ง โดย
อ้างจากบทความเรื่อง "Linguistic and Literature" ในหนังสือ "Introductory

⁴ สิทธา พิณีจิวกุล และคนอื่น ๆ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย, (นครหลวง-
กรุงเทพฯธนบุรี : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2515), หน้า 35.

⁵ พันตรีหญิง ละเอียด โปษะกฤษณะ, "วรรณศิลป์คืออะไร," วรรณศิลป์ปริทัศน์
(กรุงเทพฯนคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2518), หน้า 71 - 78.

⁶ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, ภาษากวี (กรุงเทพฯนคร : ไทยวัฒนาพานิช,
2514), หน้า 144.

Linguistics) ของ Robert A. Hall, Jr. หน้า 69 ว่า วรรณศิลป์เป็นคำที่ใช้เรียกหนังสือภาพกลอนได้อีกชื่อหนึ่ง เพราะว่าได้ตกแต่งภาษาในหนังสือภาพกลอนให้ไพเราะ มีเจตนาที่จะเร้าผู้อ่านให้เกิดความสะเทือนอารมณ์

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ⁷ ได้อธิบายคุณค่าทางวรรณศิลป์ไว้ว่า คือคุณค่าทางกลวิธีนั่นเอง ได้แก่วรรณภาษาเกลี้ยงเกลา ใช้ถ้อยคำที่กระทบใจคน เสริมสร้างความประทับใจทางอารมณ์ มีตัวละครที่มีอุปนิสัยนำพิจารณาศึกษา มีเหตุการณ์ในเรื่องที่เร้าใจและผูกใจผู้อ่านไว้ได้ โครงเรื่องและเนื้อเรื่องไม่ขัดกับลักษณะนิสัยของตัวละครและอื่น ๆ

ความรู้เบื้องต้นในการพิจารณาวรรณศิลป์

การศึกษาวรรณศิลป์เป็นจุดมุ่งหมายซึ่งเข้าถึงแก่นแท้ของวรรณคดี ทั้งนี้เพราะวรรณคดีเป็นศิลปะ การศึกษาวรรณคดีจึงควรตั้งจุดประสงค์ซึ่งสำคัญที่สุดไว้คือเพื่อศึกษาศิลปะ มุ่งค้นหาความงาม ความไพเราะ ความละเอียดละไม สัตว์ส่วนที่เหมาะสม และความผสมผสานกลมกลืนขององค์ประกอบทั้งหมด ทั้งน้อยและใหญ่ ที่รวมกันเข้าเป็นรูปแบบของวรรณกรรม การศึกษาวรรณศิลป์นี้เป็นจุดมุ่งหมายเพื่อให้เข้าถึงแก่นแท้ของวรรณคดี⁸

ความเอาใจใส่บทร้อยกรอง ความเอาใจใส่ของผู้อ่านหรือผู้ฟัง ย่อมอยู่ที่ตัวคำร้อยกรองนั่นเอง หรือจะเรียกว่ากวีพจน์ก็ได้ คือเพ่งเล็งความไพเราะของบทประพันธ์ยิ่งกว่าสิ่งอื่น วรรณกรรมประเภทร้อยกรองถึงแม้จะตีในคานอื่นสักเท่าใด ถ้าหากว่าในคานร้อยกรองอ่อนไปแล้ว วรรณกรรมชิ้นนั้นก็ไม่ใช่ที่ยกย่อง⁹

⁷ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. "หัวใจวรรณคดีไทย," วรรณไวทยาการ (พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2514), หน้า 144.

⁸สีหธา พินิจภูวดล และคนอื่น ๆ, เรื่องเดิม, หน้า 44 - 5.

⁹คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, แนะแนวทางวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง, อนุสารมหาวิทยาลัยภาษาไทย ท.3/2511 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา - พระสุเมรุ, 2511), หน้า 4.

น.ม.ส. ได้กล่าวถึงรสของงานประพันธ์ที่คว่า สามารถทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินได้ดังนี้

ความเพลินซึ่งกายยตี ย่อมทำให้เกิดแก่ผู้อ่านผู้ฟังนั้น ท่านว่า อาจแยกได้เป็น 3 ประการ คือ เพลินคนตรี นัยหนึ่งความไพเราะแห่งสำเนียงอันกระทบกันโดยสัมผัสหรือโดยความขึ้นลงแห่งเสียงสั้นยาว เพลินปัญญา นัยหนึ่งสบายใจในทาง- ความศึญความรูประการหนึ่ง เพลินในวิธีที่กล่าวความนี้ออกมาควยถอยคำอันคูกคัมประการหนึ่ง¹⁰

การพิจารณาวรรณศิลป์ คือพิจารณากลวิธี ได้แก่

1. กลวิธีการดำเนินเรื่อง
2. กลวิธีการสร้างบทบาทตัวละคร
3. กลวิธีการแสดงอารมณ์ของผู้อ่าน
4. กลวิธีการสอดแทรกความคิดเห็นของผู้แต่ง รวมทั้งข้อความรูปร่างประการ

ที่ผู้อ่านอาจได้รับ

5. กลวิธีการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารเพื่อให้เกิดอารมณ์

1. กลวิธีการดำเนินเรื่อง การดำเนินเรื่องของวรรณคดีที่แสดงวรรณศิลป์ อาจมีลักษณะ ดังต่อไปนี้

1.1 มีกลศิลป์ในการสร้างเรื่องให้เกิดความสมรูป วรรณคดีที่มีความสมรูปนั้น จะต้องมัลักษณะดังนี้

- 1.1.1 การมีรูปและเนื้อหาเหมาะสมกัน รูปหมายถึงรูปแบบ เช่น แต่งเป็นนิยาย กลอนนิราศ หรือลิลิต หรือเป็นเรื่องสั้นหรือนวนิยาย เนื้อหา หมายถึงเนื้อเรื่อง อนึ่ง ถ้าแต่งเป็นคำประพันธ์หรือร้อยกรองต้องเลือกชนิดของคำประพันธ์ให้เหมาะสม

¹⁰ น.ม.ส. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์), สามเรื่องเอกของ น.ม.ส. (พระนคร : แพร่พิทยา, 2513), หน้า 396.

แก่นือเรื่อง เช่น ถ้าแต่งลิลิต ก็แต่งโคลงหลายชนิด จึงควร
เป็นเรื่องเกี่ยวกับการรบที่สำคัญหรือเรื่องวีรบุรุษ "ถ้าเอา
เนื้อเรื่อง เช่นการจรรยาจรตึกซัดในกรุงเทพฯ ไปแต่งย่อมจะ
ทำให้ลิลิตไพเราะหรือครึกครื้นยาก เรื่องการจรรยาจรตึกซัด
ในกรุงเทพฯ เห็นจะเหมาะสมกับบทความเป็นร้อยแก้วที่ออก
ในหน้าหนังสือพิมพ์มากกว่า"¹¹ ตัวอย่างหนังสือที่มีรูปและ
เนื้อหาเหมาะสมกัน เช่นเรื่อง ชูสีไทเฮา ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์
ปราโมช ได้เลือกวิธีอย่างนวนิยายจีนมาใช้ ทั้ง ๆ ที่นักเขียน
ชาวยุโรปแต่งควยรูปแบบหลาย ๆ อย่างกัน

การพิจารณาความเหมาะสมของรูปแบบและเนื้อเรื่องนั้น
ขึ้นแก่เหตุหลายอย่าง ยุคสมัยเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง จะ
เห็นว่านิยายเรื่องผู้ชนะสิบทิศ ผู้แต่งใช้ร้อยแก้วนั้นก็คงเป็น
เพราะเขาคุ้นเคยร้อยแก้ว แต่เหตุอื่นก็มี เช่น ประเพณีเรื่อง
มหาเวสสันดรชาดก ใช้กลอนเทศน์หรือร้อยแก้ว เพราะเรื่อง
ชาดกนั้นเชื่อถือว่ามีผู้ฟังโคอันส่งสัจทางศาสนา พระภิกษุเป็นผู้
เทศน์ จึงใช้คำประพันธ์แตกต่างจากกลอนเสภา ซึ่งใช้สำหรับ
ขับเล่านิยาย ดังเรื่องขุนช้างขุนแผน¹²

- 1.1.2 สิ่งที่ประกอบกันเป็นเนื้อหาภายในเรื่อง เช่น โครงเรื่อง
ตัวละคร กาลสมัย และแนวความคิดนั้น จะต้องไม่ขัดแย้งกัน
ภายในตัว เช่น ชั้นคนเรื่องต้องการให้เป็นเรื่องจริง ครั้นจบ
ลงกลับกลายเป็นพานีน หรือกลับกัน

¹¹ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย," วารสารห้องสมุด
4 (กรกฎาคม - สิงหาคม, 2510), หน้า 214 - 5.

¹² ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย-
วัฒนาพานิช, 2517), หน้า 31.

1.2 มีกลศิลป์ในการสร้างเรื่องให้เกิดความสมจริง ความสมจริงนั้นหมายความว่า เนื้อเรื่องของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ มีลักษณะที่โน้มนำให้ผู้อ่านเชื่อว่าอาจเป็นจริงได้ ตามทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ปัจจุบันถือว่า ศิลปะที่แท้จริงคือศิลปะที่หันเข้าสู่ชีวิต สิ่งที่น่าซึ้งในวรรณคดีคือความจอมปลอม¹³ แต่บางครั้งความสมจริงนั้นไม่จำเป็นต้องเหมือนจริงไปทุกอย่าง¹⁴ การที่กวีสามารถแสดงให้เห็นอารมณ์ของตัวละครตามท้องเรื่องตามความเป็นจริงได้นั้น กวีจะต้องมีพัฒนาการทางอารมณ์สูงด้วย ความสมจริงนั้นกวีอาจแสดงออกมาด้วยวิธีการที่แสดงให้เห็นภาพใกล้เคียงกับชีวิตโดยตรงหรือจะแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ (Symbolic Truth) ก็ได้ ตัวอย่างเช่น ไม้ยักษ์และปีศาจเป็นตัวแทนของความน่าเกลียดน่ากลัว

ความสมจริงนั้นจะทำให้คนอ่านยอมรับได้ว่า มันเข้ากับเรื่องที่เขารับรู้ เช่น เรื่องผู้ชนะสิบทิศ ผู้อ่านก็ไม่เชื่อว่าเป็นจริงแต่รับได้ว่าเหมาะสม¹⁵

ความสมจริงกับความสมรูปมักแยกจากกันไม่ออก เช่น พระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา มิใช่เรื่องจริง แต่มีความสมจริงเพราะมีความสมรูป ความสมจริงคือจักรพรรดิที่มีอำนาจยอมเคียดคันท์เมืองเล็กเมืองน้อย คนเป็นมหาอำนาจยอมประพฤติเยี่ยงมหาอำนาจ คีกริงนางก็มีความสมจริง แต่ความไม่จริงคือ ความสวยงาม ไม่ว่าจะไร ๆ ก็สวยงามไปทุกอย่าง คนสวย ป่าสวย ล้วนสวย แต่กวีทำให้สมรูปตลอดจึงเกิดความสมจริง¹⁶

1.3 มีกลศิลป์ในการลำดับเหตุการณ์ในเรื่องให้สืบต่อกันไปเป็นทอด ๆ ถ้อยความแต่ละตอนมีความสัมพันธ์กัน (Coherence) ไม่มีตอนใดที่แยกหลุดออกไปจากเนื้อเรื่องโดยไม่สอดคล้องประสาน การดำเนินเรื่องให้ก้าวหน้าไปนั้น กวีจะใช้วิธีการบรรยายความ

¹³วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือ, 2517), หน้า 123.

¹⁴สุชาติ สวัสดิ์ศรี, "วรรณคดีวิจารณ์," โบราณคดี 1 (มิถุนายน 2518), 19.

¹⁵⁻¹⁶จากการสนทนากับ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ วันที่ 6 กันยายน 2518.

พรรณนาความ หรือจะใช้บทสนทนาก็ได้ โดยเข้ารูปรอยสนิทกับเนื้อเรื่อง ทำให้เราเข้าใจนิสัยใจคอของตัวละครดีขึ้น¹⁷ และไม่ยาวเกินไปจนทำให้หน้าเบื่อหรือเนื้อเรื่องซ้ำอยู่กับที่

1.4 มีกลศิลป์ในการดำเนินเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านใครที่จะติดตามเรื่องอยู่ตลอดเวลาด้วยการเร้าใจผู้อ่านให้เกิดความตึงเครียดในขณะที่กำลังอ่านว่า เหตุการณ์ต่อไปจะเป็นอย่างไร อะไรจะเกิดขึ้น ผู้เขียนมีวิธีที่จะคลี่คลายปมของเรื่องอย่างไร

1.5 มีกลศิลป์ในการดำเนินเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปกับท้องเรื่องไม่ว่าจะเป็น ความรู้สึก สุข ทุกข์ แปลกใจ เศร้าใจ ประหลาดใจ เสียใจ โดยเฉพาะอารมณ์ขัน ซึ่งคุณสมบัตินี้เป็นคุณสมบัตินิเวศนคติไทย จึงไม่น่าประหลาดใจที่มีปรากฏในวรรณคดีไทย¹⁸ ดังที่ ม.ล. ฑูย ชุมสาย ไก่กลาวไว้ว่า "การที่ผู้อ่านเกิดอารมณ์สรวลหรืออารมณ์ขันในสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น อยู่ที่การที่ผู้อ่านถูกนำไปในทิศทางหนึ่ง ซึ่งเขาคิดว่าในที่สุดจะจบลงอย่าง Possible และ Probable แต่ศิลปินกลับเสนอให้เรื่องจบลงอย่างที่เป็น Possible แต่ไม่ Probable"¹⁹

1.6 มีกลศิลป์ในการดำเนินเรื่องให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพ (Imagination) มีผลทำให้เข้าใจเรื่องได้อย่างละเอียดชัดเจน ทั้งนี้เพราะว่าวรรณศิลป์เป็นศิลปการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของผู้ประพันธ์ให้แก่ผู้อ่าน โดยไม่มุ่งหวังประโยชน์อย่างอื่นนอกจากจะถ่ายทอดแห่งความชัดเจนเท่านั้น²⁰

2. กลวิธีการสร้างบทบาทตัวละคร การสร้างบทบาทตัวละครที่มีลักษณะเป็นวรรณศิลป์ จะเห็นจากลักษณะต่อไปนี้

¹⁷วิทย์ ศิวะศรียานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 259.

¹⁸ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย, หน้า 228.

¹⁹ม.ล. ฑูย ชุมสาย, วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 143.

²⁰กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ [พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร], วิทยาสารานุกรม (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514), หน้า 796.

2.1 มีกลศิลป์ในการที่จะทำให้ผู้อ่านรับได้ว่า บทบาทของตัวละครในเรื่องมาจากบทบาทของบุคคลในชีวิตจริง มีบุคลิกลักษณะซึ่งผู้ประพันธ์แต่งขึ้นให้สมจริง หรือให้คล้ายตัวบุคคลซึ่งอาจเป็นจริงตามที่ระบายไว้ในบทละครได้ แต่ผู้ประพันธ์ทำไ้ระบายบุคลิกลักษณะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งมีตัวจริงในชีวิตไม่²¹ บทบาทของตัวละครจะสังเกตได้จากพฤติกรรมและสภาพอารมณ์ของตัวละคร กวีจะมีกลวิธีที่จะทำให้ตัวละครเกิดอารมณ์ต่าง ๆ เมื่อตัวละครในเรื่องมีการประทะสัมพันธ์กัน

2.2 มีกลศิลป์ในการเร้าความรู้สึกของผู้อ่านให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับความรู้สึกของตัวละครหรือจะกล่าวได้ว่า ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สนองก็ได้ และได้รับความบันเทิง เพลิดเพลินใจ สนุกสนานไปกับบทบาทต่าง ๆ ของตัวละครในเรื่อง

2.3 มีกลศิลป์ในการแสดงบทบาทของตัวละครแต่ละตัวที่มีผลทำให้เรื่องดำเนินไปได้ และทำให้ผู้อ่านสนใจในบทบาทของตัวละครเหล่านั้นตลอดเรื่อง

2.4 มีกลศิลป์ในการแสดงอุปนิสัยของตัวละครด้วยการให้ผู้อ่านสังเกตได้จากพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครเหล่านั้น พฤติกรรมนั้นเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งจากการกระทำและการกล่าวควยวาจา

3. กลวิธีการแสดงอารมณ์ของผู้แต่ง นักวรรณคดีส่วนใหญ่ยกย่องและถือว่าอารมณ์เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของงานเขียนที่เป็นวรรณศิลป์²² มรดกที่สำคัญของวรรณคดีก็คือ ทำให้เห็นพัฒนาการด้านอารมณ์ของคนในสมัยของผู้แต่ง เมื่ออารมณ์พัฒนามาถึงขั้นใด ผู้แต่งออกที่จะแสดงให้เห็นในหนังสือที่ตนแต่งไม่ได้²³ วรรณคดีเป็นการคิดต่อสัมพันธ์ทางใจขั้นสูง ผู้ที่จะเรียกคนว่าเป็นกวีได้ ต้องสามารถระบายความรู้สึกของตนโดยใช้อักษรเป็นสื่อให้ผู้อ่าน

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 769.

²² ชลธิรา กลัคอยู่ และคนอื่น ๆ , การใช้ภาษา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2517), หน้า 196.

²³ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย," หน้า 226.

เข้าใจได้อย่างเต็มที่²⁴ กลวิธีการแสดงอารมณ์ของผู้แต่งมีอยู่ 2 แบบ คือ

3.1 การแสดงอารมณ์ของผู้แต่งโดยตรง เช่น

3.1.1 การพรรณนาชมเมืองทั้งสี่ของวงศ์เทวัญในพระราชนิพนธ์
อิเหนา เป็นการแสดงความชื่นชมยินดีของกวีที่มีต่อบ้านเมือง
ของคน

อันสี่ธานีราชฐาน
เทเวศร์นฤมิตรกัวยศุทธา
มีปราสาททั้งสามตามฉลุ
หลังคาผาผนังนอกใน

กว้างใหญ่ไพศาลนักหนา
สนุกนี้คั่งเมืองฟ้าสุราไลย
เสด็จอยู่โดยจินคาอัยฉาไศรย
แล้วไปควยโมราศีลาทอง...²⁵

3.1.2 คำสक्तिพระนเรศวรมหาราช ในตอนขึ้นต้นเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย
กวีได้ใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมกับความรู้สึก มีดังนี้

ศรีสวัสดิ์ศิเษะ ชนะราชอริน ยินพระยศเกรอกเกรียง เพียงพกแผ่นพาด
ฟ้า หาดลุ่มเลื่องไชยเขวง เกรงพระเกียรติระยอ เมื่อใจห้าวบมิหามู ล่าชู่ใจเกล้า
บมิกล้า บค้ำอาคมออกกรงค บคองอาคมออกฤทธิ์ ท้าวท้าวทิศทั่วเทศ ใต้ทุกเขตร
ทุกค้าว น้าวมฤฎมานบ น้อมพิภพมานอบ มอบบัวบาทวิบูลย์ อกุลยานุภาพ...²⁶

3.2 การแสดงอารมณ์ของผู้แต่งผ่านตัวละคร การแสดงอารมณ์เช่นนี้ กวี
จะแสดงออกมากด้วยการให้ตัวละครแต่ละตัว กล่าวออกมาเป็นถ้อยคำในเหตุการณ์หนึ่ง ๆ
เพื่อแสดงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในเหตุการณ์นั้น ๆ ตัวอย่างเช่น การแสดงอารมณ์ขึ้น

²⁴วิทย์ ศิวะศรียานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 256 - 7.

²⁵กรมศิลปากร, พระราชนิพนธ์อิเหนา (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2498),
หน้า 2.

²⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย
(พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2516), หน้า 3 - 4.

ของสุนทรภู่ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนที่โจรสลัดพยายามทำความเจ้าชู้ ตอนเข้าพระเข้านางกับนางสุวรรณมาลี แคว้นที่แสดงนั้นแสดงว่าเป็นแบบโจรสลัด อวดท้าวว่าดี อีกทั้งยังชูอีกด้วยวิธีที่แสดงความรัก แสดงด้วยวิธีที่ทำให้ผู้อ่านยอมเกิดทั้งความรังเกียจและความขบขัน

เอนดูเจ้าเราจึงมาว่าจะเลี้ยง
ทั้งแมลูกปลุกฝังให้หนึ่งกิน
ไม้อวค่างอย่างพินนะเจ้า
อย่านั่งนึกก็บั่นทำมันตั้ง
จงฝันนอนนอนยอมยอมควยพี่
เคาะพนักพนักหน้ามาข้างบน

เป็นคูเคียงครองชมสมถวิล
อย่าคิดคั่นคั้งคือทำอ้ออึ้ง
กับตัวเกาเห็นเปรียบไม่เทียบถึง
ถึงจะอึ้งอ้อไปก็ไม่พิน
เสียทีก็จะไต่ยัดเป็นพิษผล
ช่วยถอนชนรักแร้วพี่ที่เด็กนาง²⁷

4. กลวิธีการสอดแทรกความคิดเห็นของผู้แต่ง รวมทั้งข้อความรูปร่างประการที่ผู้อ่านอาจได้รับ กลวิธีการสอดแทรกความคิดเห็นเป็นสิ่งที่พบได้บ่อยในวรรณคดีไทยรุ่นเก่า เพราะความคิดเห็นของผู้แต่งมีน้อย ความคิดเห็นของผู้แต่งกับผู้อ่านมักจะตรงกัน ทั้งนี้เพราะเชื่อในพุทธศาสนาเหมือนกัน มีปรัชญา จริยธรรม เหมือนกัน²⁸ อนึ่ง วรรณคดีไทยเป็นวรรณคดีที่แสดงความรู้สึก มิใช่วรรณคดีที่แสดงความคิด วรรณคดีไทยไม่ค่อยเสนอปัญหา มักจะนิยมคิดปะการไชถอยคำ²⁹

วรรณคดีไทยมีลักษณะแบบที่ฝรั่งเรียกว่า Spontaneous คือแสดงความคิดเห็นโดยมิได้ตั้งใจ เมื่อเกิดความคิดขึ้นมากก็ปล่อยความคิดลงไปในบทประพันธ์ผู้อ่านเกือบไม่สังเกต³⁰ ในการแสดงความคิดเห็นนั้น ผู้แต่งต้องแสดงให้เห็นผู้อื่นเข้าใจ ให้สບอารมณ์ผู้อ่าน

²⁷พระสุนทรโวหาร, พระอภัยมณี (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 210.

²⁸จากการสนทนากับ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ วันที่ 6 กันยายน 2518.

²⁹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย, หน้า 102.

³⁰ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย," หน้า 211-2.

เพราะวรรณคดีมิใช่การแสดงออกเท่านั้น (Expression) เป็นการติดต่อ (Communication) ด้วย กวีจึงต้องใช้ภาษาเกี่ยวกับสังคม³¹

การแสดงความคิดของผู้แต่งในวรรณคดีประเภทร้อยกรอง ซึ่งเป็นพาหะของความคิดเห็นของผู้แต่งในวรรณคดีนั้น จะเอามายึดถือเป็นแบบอย่างไม่ได้ เพราะวรรณคดีมิใช่เอกสารทางประวัติศาสตร์ หรือนิติศาสตร์³²

ตัวอย่างการแสดงความคิดของผู้แต่งจากวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ได้แก่

ตอนฤๅษีเฝ้าเกาะแก้วพิสดารสอนสุคนธ์ หลังจากที่ได้รับสุคนธ์ขึ้นจากแหวนเพราะถูกขี้เป็ดย่อยหลอก

แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด
มนุษย์นทร์กอยสองสถาน
ที่พึ่งหนึ่งพึ่งใดแตกกายคน
แม้ใครรักรักมั่งซังซังคอบ
รูสิ่งไรไม่สู้วิชา

มันแสนสุคลึกล้ำเหลือกำหนด
ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน
บิคารมารักมักเป็นผล
เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา
ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รักษาตัวรอดเป็นยอดดี³³

วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย มีข้อความสองตอนที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นความสามัคคีของชาติไทย

1. ตอนสมเด็จพระนเรศวร กับพระเอกาทศรถ ตรัสตอบการแสดงความคิดเห็นของหม่อมามาตย์ที่ว่าให้ยกทัพออกไปรับศึกพม่านอกพระนครศรีอยุธยา

³¹วิทย์ คีวะศรียานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 188.

³²ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย," หน้า 226.

³³พระสุนทรโวหาร, เรื่องเดิม, หน้า 381.

โทโททรงสค์บถอย	ทูลถวาย
ถูกหนุทัยทานฉาย	โอบอุพรอง
สุตริกัทรหมาย	เหมือนตรี ฑูนา
ทริบค่างกันตอง	ทอนำใจตู ³⁴

2. ความบรรยายความร่วมมือกันระหว่างไทยเหนือกับไทยใต้

เย็นจิตรไทยไพพรพร้อม	พราหมณ์ชี ชันดา
ต่างแผผลไมตรี	ตอตั้ง
บเบียดคบเบียดนี้	ชาโทษ กันแฮ
เลี้ยงชีพโดยสควกทั้ง	ทัวควาแดนใจ ³⁵

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนไกรตาย
เยี่ยงทหาร ดั่งนี้

คิดถึงคุณพระพุทธรูปธรรมนั้น	อภิวันท์พระสงฆ์ทรงศีลา
ทั้งคุณบิดามารดาเรศ	บังเกิดเกศกอเกล้าเกศา
ขออำนาจจะประกาศแก่เทวา	ให้ทราบทั่วปากฟาสุชาธาร
ด้วยตัวขุนไกรกระทำนิค	ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร
จะตายด้วยความสัตย์ปฏิญาณ	อย่างพงศพลายฝ่ายทหารอันชาญชัย ³⁶

5. กลวิธีการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารเพื่อให้เกิดอารมณ์ ในเรื่องนี้จะแบ่งกล่าวเป็น 2 ภาค คือ ภาคแรกจะกล่าวถึง กลศิลป์ในการใช้ถ้อยคำ ส่วนภาคที่สองจะกล่าวถึง กลศิลป์ในการใช้สำนวนโวหาร

³⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 76.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

³⁶ กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2506), หน้า 28.

กลศิลป์ในการใช้ถ้อยคำ

คำมีบทบาทสำคัญในการสร้างมโนภาพ และทำให้ผู้อ่านเข้าถึงจินตนาการอันซับซ้อนของกวี นักวรรณคดีวิจารณ์ถือว่าเสียงและความหมายของคำมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันในการเข้าถึงความงามของวรรณคดี ซึ่งก็คือความหมายอันจะก่อความอímเอมปราโมทย์แก่ผู้อ่าน โดยเฉพาะในขณะที่กำลังหยั่งลึกลงในความหมายนั้น³⁷

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์³⁸ ทรงกล่าวไว้ว่า ภาษาสามารถที่จะจับใจคนได้

4 ประการ คือ

1. ในทางความหมาย

- ก. อาศัยความหมายของถ้อยคำตามหลักไวยากรณ์ที่ถูกต้องเป็นประโยชน์
- ข. อาศัยคำของคำแต่ละคำในการชวนให้นึกคิดหรือนึกฝัน

2. ในทางเสียง

- ก. อาศัยความกระเพื่อมไปเป็นลำน้าของเสียง
- ข. อาศัยคุณภาพของเสียงแต่ละพยางค์

จากคำกล่าวทั้งสองข้างต้นจะเห็นว่า การใช้ถ้อยคำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของการมีวรรณศิลป์ วิธีการใช้ถ้อยคำให้เกิดวรรณศิลป์ มีดังนี้

1. การเลือกใช้ถ้อยคำที่มีเสียงเหมาะแก่บรรยากาศและอารมณ์ อารมณ์ของมนุษย์นั้นมีอยู่หลายชนิด เมื่อวรรณคดีเป็นศิลปะที่ถ่ายทอดแบบจากชีวิตมนุษย์ อารมณ์ต่าง ๆ ของตัวละครในวรรณคดีก็คล้ายคลึงกับอารมณ์ของมนุษย์ ยิ่งบ้างหย่อนบ้าง กวีจะใช้ถ้อยคำภาษาที่ต่างแบบกันในลักษณะของอารมณ์ที่ต่างชนิด จะแยกกล่าวเป็นแต่ละประเภทไป ดังนี้

1.1 อารมณ์รัก การแสดงความรักของมนุษย์มีอยู่ 2 แบบคือ การแสดงความรักอย่างอ่อนหวาน และการแสดงความรักอย่างร้อนแรง การบรรยายการแสดงความรักทั้งสองแบบนี้ กวีจะใช้ถ้อยคำที่แตกต่างกัน

³⁷ดวงมน ปรินุณะ, "ความงามในทวาทศมาส" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516) (อัครสำเนาะ), หน้า 146.

³⁸กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร), เรื่องเดิม, หน้า 797.

1.1.1 อารมณ์รักอ่อนหวาน ในการบรรยายอารมณ์ชนิดนี้ กวีจะใช้
ถ้อยคำที่มีเสียงอ่อนหวาน ละมุนละไม นุ่มนวล เช่น

แต่ความรักรักรักนั้นประจักษ์ในดวงจิต นุ่มสนิทยะ เชื้อนน้ำใจพี่
จะยากเย็นเป็นตายร้ายฤๅดี ไม่ทอดทิ้งมารศรีจะคิดตาม³⁹

จะอยู่ไหนขอให้นี้กระลึกถึง
คนที่ซึ่งหวังรักเธอหนักหนา
แม้ปีกาลผ่านเดือนไม่เคยอ่อนคลา
รอเธอมาชื่นชมสุขุตรมทน
มิ่งมิตรเอ๋ย

แม้ไม่เคยเอ๋ยคำรักเลยสักท่น
แต่แววตาที่กล้าหวังด้วยกังวล
นฤมณนาจะแจจจากแรงใจ⁴⁰

1.1.2 อารมณ์รักรุนแรง ในการบรรยายอารมณ์ชนิดนี้ กวีจะใช้ถ้อย
คำที่มีเสียงสั้น ห้วน หนักแน่น เช่น

ซึ่งทำการหาญหักเพราะรักใคร่ จนได้ถูกถือถึงมือพี่
พี่จะสมปรารถนาครานี้ สุกพี่จะเงือกงคอคใจ
ถึงชีวิตจะเจียนออกจากราง จะอิงแอบแนบนางให้ไต่
ว่าพลางโอบอุ้มอรไทย ขึ้นไว้เหนือคักสพักขม⁴¹

³⁹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เงาะป่า (พระนคร: ศิลปารมณาคาร, 2512), หน้า 42.

⁴⁰ประยอม ทองทอง, "เพื่อและจาก...เพื่อหัวใจ", สุกสงวน (พระนคร: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2513), หน้า 3.

⁴¹กรมศิลปากร, พระราชนิพนธ์อิเหนา, หน้า 526.

1.2 อารมณ์โศกเศร้าสงสาร ในการบรรยายอารมณ์ชนิดนี้ กวีจะใช้ถ้อยคำที่มีเสียงเนิบนาบ เยือกเย็น โหยหวน เช่น

อุรารานราวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทพ	ทาวคั้น
เหนือกอกชชอนชบ	สังเวช
ววยชีวาคมสุกสิ้น	สุฟ้าเสวยสวรรค ⁴²

1.3 อารมณ์โกรธแค้น หึงหวง ในการบรรยายอารมณ์ชนิดนี้ กวีจะใช้ถ้อยคำที่มีเสียงกระชั้นกระชาก กระแตกกระทัน ใช้คำที่มีเสียงหนัก และเสียงสั้น เช่น

นางวันทองรักห้องไมยาคตรา	กล้วนวลหน้าจะหมองทองลมพัด
กระนี้แลสมชื่อวันทอง	เจ้าแปคน้ำทำนองเนื่อกษัตริย์
จะพุกออกกล้วคอกจำปาพลัด	ควยคำคัตวันนั้นเป็นมันคง ⁴³

1.4 อารมณ์สุข ชื่นชมยินดี ในการบรรยายอารมณ์ชนิดนี้ กวีจะใช้ถ้อยคำที่นุ่มนวล แจ่มใส เช่น

มาลี	คอกกังสีบานเย็นเห็นหรือไม
ผีเสื้อร่อนว่อนอยู่ควิวไล	งามกระไรหนอผีเสื้อช่างเหลืองาม
กินอะไรเกิดที่ไหนผีเสื้อเอ๋ย	อย่าปิดเลยทอตอบที่ชอดาม
น้องจะไค้ไปเกิดไปกินคาม	ให้อร่ามเหมือนผีเสื้อเหลือสวยเอ๋ย ⁴⁴

2. การเลือกใช้ถ้อยคำง่าย ๆ มีความหมายชัดเจนเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง บางครั้งถึงแม้จะมีศัพท์บางทีจะมีเท่าที่จำเป็น ใช้ภาษาอย่างไม่ฟุ่มเฟือย ถ้อยคำทุกคำมีความ

⁴² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเกิม, หน้า 150.

⁴³ กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 312.

⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเกิม, หน้า 39.

หมายกระชับ สื่อความหมายตรงและเต็มที่ คร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์⁴⁵ ได้อ้างถึงคำสันนิษฐานของนักภาษาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงที่สุดคนหนึ่ง คือ ออกโต เจสเปอร์เซ็นว่า ภาษาแรกเกิดเป็นภาษาที่เป็นอุปกรณหรือพาหะของวรรณคดีอย่างดีที่สุด คือ ไซดอยคำที่มีรสชาติ ได้ยินได้ฟังแล้วเกิดความรู้สึกและเห็นภาพทันที คำที่ไซลวนเป็นรูปธรรม Concrete เป็นส่วนมาก และถึงแม้ว่าจะรวมรวบคำที่ไซ แต่ละคำก็มีความหมายชี้เฉพาะถึงสิ่งเกี่ยวเท่านั้น ตัวอย่างเช่น

ในน้ำมีน้ำ	ในคืนข้ามมีแต่ทราย
น้ำตาที่ตกกราย	กิริบซาบบรอยซึม
แคคเบรียงปานหัวแตก	แผนดินแยกอยู่ที่บิทมิม
แผนอกที่ครางคริม	ขยับแยกอยู่คาปี
มหาห้วยคือหนองหาร	ลำมูลผานเหมือนลำผี
ย้อมชีพคือลำชี	อันชำแรกอยู่รือ ⁴⁶

ทุกสิ่งสรรพเสีจสรรพสำหรับเคินทาง ทั้งลูกเคือยขาวฟ้างต่าง ๆ ไม่อย่างเคือย ขาวเหนียวขาวเจ้าขาวเมขาวพองเป็นของเคินทาง ถึงงาสาคุขาวคู้ขาวตากหลาก ๆ ไม่นอย ที่ใส่น้ำออยอรอยคิลำ น้ำผึ้งหวานน้ำน้ำตาลหวานเนือยเนือย ๆ แกรอนผอนลงถูดได้ ยักใส่ยามละว่านักหนาจับช้อน⁴⁷

3. การเลือกไซคำที่มีเสียงเสนาะ มีลีลาของการไซคำที่มีเสียงสูง ต่ำ สั้น ยาว หนัก เบา เป็นเสียงที่สละสลวย บางครั้งไซคำเลียนเสียงธรรมชาติ ทำให้เกิดความรู้สึก

⁴⁵ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, เรื่องเคิม, หน้า 47 - 8.

⁴⁶ กลุ่มวรรณกรรม-ธรรมศาสตร์, รวมบทกวีที่สรรแล้ว-กวีประชาชน ผลงานในช่วงปี พ.ศ. 2493 - 2510 (พระนคร : เทพนมิตการพิมพ์, 2517), หน้า 77.

⁴⁷ กรมศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2517), หน้า 153.

สะเทือนอารมณ์ เช่น

สายธาราทั้งนาฬิกาแก้ว	แววแววจอกจอกเซาะชอกหิน
เงียบเงียบกรวดทรายไหลริน	กลิ้งกระแสดิ้นขู่แข่งเวลา
หวิวหวิวพระพายรายมิ่งมนตร์	ปลุกสนั่นไหวไปทั้งป่า
ทุกชีวิตก่อนรับสุรียา	สุขชอบฟ้าวาระอรุโหนทัย ⁴⁸

4. การเลือกใช้ถ้อยคำที่มีเสียงสัมผัส มีศิลปะการเล่นคำ เล่นอักษร ซ้ำคำ มีการหยุดแบ่งจังหวะออกเป็นช่วง ๆ หรือตอน ๆ สลับกันไป เช่น

ไถ่ขันกระชั้นน้ำเฉื่อย	บุทรงเรื่อยร้องรับจับพฤษษา
เห็นนางนวลนีกนวลนิกา	นวลภักทรานองลของนวล
เบญจวรรณเหมือนวันที่เข้าเฝ้า	ไม่เห็นเจ้าต้องใจฤทัยทวน
นกกะแลแลดับที่ขับครวญ	แลตามทราวมสงวนจนลับตา ⁴⁹

รักจริงมีจริงฤก็ไฉน	อรไทยแจ้งการ ?
รักจริงมีจริงก็สุระชาย	ชยะไปรคสถานใด ?
พี่รักและหวังวรุจะรัก	และบทยอดบทิ้งไป
พระรักสมัคร ณ พระหทัย	ฤจะทอดจะทิ้งเสีย ?
ความรักกระเหี้ยอูระระเห็ด	เพราะมีอาจจะคลอเคลีย
ความรักระทกอูระระเหี้ย	ฤจะหายเพราะเคลือบคลอ ⁵⁰

⁴⁸ อังคาร กัลยาณพงศ์, ลำน่านฤกระคิง (พระนคร : ศึกษิตสยาม, 2512), หน้า 154.

⁴⁹ กรมศิลปากร, พระราชนิพนธ์อิเหนา, หน้า 491.

⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "มัทนะพาธา," ศกุนตลา (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2513), หน้า 213.

รินรินน้ำซ่อนไต้
 เรื่อยเรื่อยซ่ากระจาย
 รอนรอนออนแสงพราย
 เนื้อเนื้อลมไชซัน

ทรายหวย
 คลื่นครืน
 กาลจักร
 ชื่นช้อยลอยขวัญ⁵¹

กลศิลป์ในการใช้สำนวนโวหาร

ม.ล. ตูย์ ชุมสาย ได้กล่าวถึงสำนวนไว้ว่า "สำนวนคือการเลือกใช้ถ้อยคำที่มีประสิทธิภาพตามต้องการ ให้เกิดความหมายอันแจ่มแจ้ง ชัดเจน และให้สั่นสะเทือนอารมณ์ เพื่อให้สารที่ผู้ประพันธ์กำหนดไว้ไปถึงผู้อ่านอย่างเพียบพร้อมบริบูรณ์ การเอารสจากบทประพันธ์ใด ๆ นั้น เรามิได้รับเอาแต่เนื้อหาในบทประพันธ์นั้น แต่หากว่าเราจะเอารสจากแบบที่ผู้ประพันธ์สื่อเนื้อหามาให้เราก็คง เพราะฉะนั้น สำนวนจึงเล่นเป็นตัวเอกตัวใดตัวหนึ่งในโลกแห่งการประพันธ์ทีเดียว"⁵² ส่วนโวหารนั้น คือการใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิง เป็นการแสดงข้อความออกมาในท่ามกลาง ๆ กัน โดยพยายามเลือกสรรถ้อยคำเพื่อประพันธ์ความหมายให้แจ่มแจ้ง⁵³

กลศิลป์ในการใช้สำนวนโวหาร มีดังนี้

1. การใช้สำนวนโวหารที่ประกอบด้วยรสวรรณคดีตามหลักอสังการศาสตร์ ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 9 รสด้วยกันคือ

1.1 ศฤงคารรส หรือ สิ่งคารรส คือรสแห่งความรัก เป็นการแสดงความรักระหว่างชายหญิง ตั้งแต่พบปะมีใจจจอกจอกกัน รักกัน ตลอดจนสมรักกัน ปรากฏออกมาในรูปกระทู้หรือร่นจะพบกัน หวันระแวง ใฝ่หา รอคอย หวงโย เสียสละในความรักทุก

⁵¹ อังคาร กัลยาณพงศ์, บางบทจากสวนแก้ว (พระนคร : ศักดิ์สยาม, 2515), หน้า 33.

⁵² ม.ล. ตูย์ ชุมสาย, เรื่องเกิม, หน้า 25.

⁵³ ประสิทธิ์ กายกอลอน, เรื่องเกิม, หน้า 89.

ประการ เช่น

ถึงม้วยกินล้นฟ้ามหาสมุทร
 แม่นเกิดในไศवासุธาธาร
 แม่นื้อเย็นเป็นทวงมทรณพ
 แม่นับบัวตัวพี่เป็นภุมรา
 เจ้าเป็นถ้ำอาไพขอให้พี่
 จะคิดตามทรมสงวนนวลละออง

ไม่สิ้นสุดความรักสมัครสมาน
 ขอพบพานพิศวาสไมคลาคลา
 พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
 เชยณกาโกสุ่มประทุมทอง
 เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคู่สอง
 เป็นคูครองพิศวาสทุกชาติไป⁵⁴

1.2 กรุณารส คือรสแห่งความเมตตากรุณา เป็นการรำพันถึงความระทดระทมิใจ หวนละห้อย มักจะเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยจากกัน ถูกทรมาน อ่านหรือฟังแล้วเกิดความครี้งใจ เช่น

... ทกขทับบเหือกหาย
 ทกขเทาทพิศรวม
 อันทุกขพิศรั้งนี้
 พางเพียงจะอาสัญ

พระวรกายก็ซบดม
 แดกอนเภาบเทาทัน
 เป็นสุดที่จะรำพัน
 พระชนม์ชีพีวา...⁵⁵

1.3 รุทธรส คือรสแห่งความโกรธ แสดงความเคียดแค้น ดูเคียด ร้อนแรงออกมา เช่น

อ้ายบ้างก็อีกหุนหันเหมา บ้างก็เคียดเค็นคำคูพิโรธ ต่างคนต่างก็โกรธกริ้วมาสู่เรือน อ้ออึ้งคะเนิงสะเทือนสะท้านทั่วไปทั้งนั้น มันให้เกิดกลี้งนกวกันนี้เป็นเหล่า ๆ ก็เมียนี่ฉาว ๆ ฉ่าไปทั้งบ้าน⁵⁶

⁵⁴พระสุนทรโวหาร, เรื่องเกิม, หน้า 639 - 40.

⁵⁵พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทพากย์รามเกียรติ์ ภาพยนตร์นางลอย ในแบบเรียนวรรณคดีไทยเล่ม 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 95.

⁵⁶กรมศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 131.

1.4 อัญทรส คือรสแห่งความอัศจรรย์ใจ ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังรู้สึกพิศวงงงงวย อาจเนื่องมาจากอักษรและคำที่ใช้อย่างในกลบท โวหารที่แสดงออกหรือบรรยายออกมาจำนวนค่าน้อย แต่บรรยายได้เต็มความ ตลอดจนเนื้อเรื่อง เช่น

ขวางหอกชรัคไซ	ไลคคลูกนุกบัน
เง้อคาบพันฉนาค	ง่าวาวพาคณัน
ขับปีกซ้ายเข้าคา	ขับปีกขวาเข้าแค
แยกกันออกโรมรัน	บันกันออกโรมรณ
ทนต์สู้กับมิลค	อคส์สู้กับมิลค
อาจทออาจเขารุก	อุกทออุกเขาร่า... ⁵⁷

1.5 ศานติรส หรือสันทรส คือรสแห่งความสงบ ทำให้ใจสงบเยือกเย็น อ่อนโยน ชื่นฉ่ำ มักจะพรรณนาธรรมชาติ หรือเป็นสุภาษิตสอนใจ ทำให้เกิดความเมตตา มีความบันเทิงใจแทรกอยู่ด้วย เช่น

ครันพระสุริยาอัษฎงค์	เดยวรัตน์พุ่มพงพฤษษา
เสด็จจากถ้ำทองรจนา	ชั้นยังพลับพลามาลี
กิกายันหมอบกราบอยู่งานพัก	พระบรรทมโสมนัสอยู่ในที่
บุหลันเลื่อนลอยฟ้าไม่ราศี	รัศมีส่องสว่างถึงกลางวัน ⁵⁸

1.6 วีรรส คือรสแห่งความกล้าหาญ แสดงถึงความกล้าหาญเข้มแข็ง ภูเท่ทันแกไขอุบายของศัตรู ทำให้จิตใจอาจหาญ ตื่นเต้น ตึกคัก เช่น

⁵⁷สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเกิม, หน้า 128 - 9.

⁵⁸กรมศิลปากร, พระราชนิพนธ์โอ้เหเนา, หน้า 479 - 80.

ขุนเสียมสามรรทด้าน	ขุนเคลง
ขุนทอขุนไปเยง	หยอนทาว
ยอหัตถ์เทอกลมของลเบง	อังกฤษ ไกวแฮ
งามเรงงามโททาว	ทานสู๊ศึกสาร ฯ ⁵⁹

1.7 ทาสยรส หรือ หัสสรส คือรสแห่งความขบขัน เป็นบทกลกขบขันต่าง ๆ อ่านหรือฟังแล้ว ยิ้มแย้มหัวเราะ หัวใจเบิกบาน เช่น

ทานยายศรีประจันตัวสิ้นร้ว	ความกลัวมีใครจะออกไค
กลัวเขาจะพันถูกลูกตายไป	แข็งใจจำออกไปตามบุญ
เล็กเอาฟูกใหญ่ขึ้นพันตัว	ความกลัวหนักหน่าออกกว่าวุ่น
เอาเชือกรัดคนอกพอกเป็นหุ่น	ถึงจะพันถูกนุ่นไม่เป็นไร
แล้วเอาผ้ามาพับเข้าห้าชั้น	โปกพันห่มหัวเสียให้ใหญ่
หูกาก็บีคมิคทั่วไป	ชักมือเข้าไว้เสียในฟูก ⁶⁰

1.8 ภยานกรส คือรสแห่งความกลัว อ่านแล้วทำให้เกิดความกลัว สยดสยอง หวาดเสียว อาจจะเป็นเนื่องจากศาสตร์วฤษ ความอ้างว้าง หรือความพรึ่นพริ้ง เช่น

ตามกันไปบึง ถึงคินเขาแต่กลาง แลลิ่งข้างบางชะนี้ มีผีวรวงน่ากลัว
หัวหูกงอยู่คคราม เสือสางคามค้อมทาง แรคควายขวางชวักอยู่ หมูกระหิงเที้ยวป่า
วัลลานลาเล็มไพร หมูหมีไปคคล้าย นางช่างฉายคคล้าย บรูก็สำคามสาร
งูพพานพิษกล้า งูเหลือมควารักควาย เบียงฉายป็นปาย ฝ่ายข้างพังเซราชริก
สัตว์พันรุกพันคล้าย หมอมักกลัวคล้ายจรคล้าย เข้าป่าไปคล้ายคล้าย ควนกันโดยทางฯ⁶¹

⁵⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 148.

⁶⁰ กรมศิลป์ากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 299.

⁶¹ กรมศิลป์ากร, ลิลิตพระลอ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2511),

1.9 พิกัดสรส หรือ วิภังจนรส คือรสแห่งความเกลียดชัง อ่านแล้วเกิด ความขยะแขยง คล้ายกับพบสิ่งสกปรก เช่น

นี่เจ้าทำแก่ตัวเจ้าเองหรือ หรือว่าใครทำให้แก่ตัวเจ้า หรือว่าญาติโคตรเค้า เขาขี้ใจ เขาจึงแกล้งเลือกใส่ส่งมาให้เป็นเมีย แก้อายเข่าสรรพเสียเขาจะชานสกปรก นี่มันอยู่หาไหนนี่มันไม่รู้อะไร มันชื่ออ้ายชุกเขวในคชัวชาติเชิงจะขอทาน ชินเฒ่า ปกีกินา สห เอออีกข้างอยู่กระไรได้ไม่รำคาญชุกข์ของเขินช่วยด้วยผิวแก่ ยา ทว่า วลสิ เมื่อยามสบายเจ้าก็ช่ายตาแลดูเล่ห์กลดังหลอกเห็นน่าชัง⁶²

2. การใช้สำนวนโวหารที่มีลักษณะเป็นอุปมาอุปไมย หรือจะเรียกว่าเป็นความเปรียบก็ได้ เป็นโวหารที่กวีนำเอาสิ่งสองสิ่งมาเปรียบเทียบกัน แต่สิ่งทั้งสองเป็นคนละเรื่องกัน มักใช้คำว่า ดัง เช่น เหมือนในโวหารนั้น ๆ แต่บางทีก็ไม่ต้องใช้คำเหล่านี้ มีลักษณะเป็นคำเปรย

ดร.เจตนา นาควัชระ⁶³ ได้กล่าวถึงการศึกษาวรรณคดีว่า ที่สนใจศึกษากันมาก คือการศึกษาความเปรียบ (Imagery) ทั้งนี้ เพราะภาษาวรรณคดีโดยทั่วไปแล้ว เป็นภาษาที่ต้องการความงามและความไพเราะเพราะในการใช้ถ้อยคำสำนวนที่ประณีตกว่าภาษาที่ใช้กันทั่ว ๆ ไป กวีจึงนิยมใช้ความเปรียบในการสร้างอารมณ์สุนทรีย์ อีกทั้งในการวิจารณ์วรรณคดีจะต้องชี้ให้เห็นว่า กวีใช้ความเปรียบได้เหมาะสมราบซึ่งกินใจหรือไม่ประการใด

การใช้โวหารอุปมาอุปไมยนี้ เป็นกลวิธีสากลของวรรณกรรมประเภทสร้างสรรค์ ผู้เขียนร้อยแก้วหรือร้อยกรองก็ดี จะหลีกเลี่ยงการอุปมาอุปไมยไม่ได้ หนังสือวิชาการก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเป็นธรรมชาติของการทำให้เกิดความเข้าใจ การเสนอความคิดใหม่นั้น ต้องเปรียบเทียบให้ใกล้เคียงกับความคิดเก่าที่มีอยู่แล้ว การใช้อุปมาอุปไมยเป็นธรรมชาติ

⁶²กรมศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 137.

⁶³เจตนา นาควัชระ, "วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี," วรรณโวทยาการ (วรรณคดี) (พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2514), หน้า 30.

ของการสื่อสาร เราพบโภหารชนิดนี้กันเป็นปกติวิสัย ในการประพันธ์จึงต้องมีโวหารอุปมาอุปมัยเข้ามา หลีกเลี้ยงไม่ได้

กวีที่มีฝีมือก็จะพยายามเพ้นทอ ความเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมยที่ทำให้เกิดรสขึ้นแก่งานเขียนของตัว ถ้ายังมีอุปมาที่ใหม่ ทำให้เกิดภาพใหม่ได้ กระทบอารมณ์ผู้อ่านผู้ฟังได้เท่าใด ผู้อ่านผู้ฟังย่อมมีความสนใจกับสารที่ผู้เขียนได้พยายามส่งมาให้

ตัวอย่างโวหารที่มีลักษณะ เป็นอุปมาอุปไมย

นางนั้นหน้าเหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ มีดวงตังเมฆสีนิลโลหิตซึ่งอุ้มฝนห้อยอยู่ในฟ้า มีผิวซึ่งแย้คอกมะลิให้ไค้อาย มีตาเหมือนเนื้อทรายซึ่งระวางภัย ริมฝีปากเหมือนคอกทับทิม คอเหมือนคอนกเขา มือเหมือนสีแห่งทองสังข์ เขวเหมือนเขวเสื่อควา บาทเหมือนคอกบัว⁶⁴

สำคัญจิตคิดว่อยู่บางเวลา
คึดปลื้มยังมีอาลัยยาง
เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้
กาลวงว่าหงส์ให้ปลงใจ
คิดว่าหงส์เราจึงหลงควายลายยอม
คงรักถื่นมัจฉินท์ไม่คลาดคลา

ไม่ทันรู้ว่าเราจะสิ้นอย่าง
เจ้านี้จางจืดแล้วก็ลืมไป
มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียไค้
ควยมิไค้คูกองนอนแตกอนมา
ช่างแปลงปลอมทวงทีคินักหนา
ครันลับตาฝูงหงส์กลังโคลน⁶⁵

3. การใช้สำนวนโวหารที่เป็นสัญลักษณ์ สัญลักษณ์ในวรรณคดีมีความหมายถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มักจะเป็นรูปธรรมที่เป็นเครื่องแทนนามธรรม เช่น คอกไม้ใช้แทนหญิงงาม น้ำค้างมักแทนความบริสุทธิ์ พระเพลิงใช้แทนความร้อนแรง หรืออาจใช้ตัวละครในเรื่องนิยาย หรือบทละครเป็นตัวแทนนามธรรม เช่น ทศกัณฐ์เป็นตัวแทนความเลวร้ายของผู้มี

⁶⁴น.ม.ส. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์), "นิทานเวตาล (ต้นเรื่อง)," สามเรื่องเอก ของ น.ม.ส. (พระนคร : แพร่พิทยา, น.ป.ป.) หน้า 109.

⁶⁵กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 312.

อำนาจที่ไม่มีธรรมชาติ ลึกลับเป็นตัวแทนของหญิงที่ชื่อตรงต่อสามี⁶⁶

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์⁶⁷ ได้ทรงอธิบายเหตุที่ทรงใช้สัญลักษณ์ในภาษา
วรรณคดี ว่า

การที่ผู้ประพันธ์จะถ่ายภาพให้เข้าไปในจิตใจของผู้อ่าน ก็คง
ทำให้ผู้อ่านมีจินตนาการ เช่นเดียวกันผู้ประพันธ์จะลงใจอยู่คำ
ซึ่งทำให้ผู้อ่านนึกถึงภาพที่ผู้ประพันธ์นึกถึงนั้น เขาไปอย่างไกลที่สุด
ที่จะทำได้ ถ้อยคำของผู้ประพันธ์จะคงเป็นเหมือนกระจกเงา
ส่องภาพที่คนวาด ควบเหตุนี้ ภาษาในวรรณคดี จึงคงเป็นสัญลักษณ์
(Symbol) คือเป็นเครื่องหมายแสดงภาพความรู้สึก
นึกคิด

ตัวอย่างสำนวนโวหารที่เป็นสัญลักษณ์ เช่น

เฮย... เรื่องเล็ก !

อ้อ ! น้ำหยดสลดเย็นกระเซ็นหยาด

เพ็ญนวยนาคจากคิณระรินไหล

ประสานน้ำพรำคึกคึกใจไป

หมายคละไลค์ลลองทองโลกา

เขาควางคักซึกฟอกชยอกชยอน

ตกตะกอนตัวใส่ใจทรธา

เห็นทางเลิศเปิดสู่หมู่ประชา

ก็ถลาแลนลัดคักลิวลง

⁶⁶ม.ล.บุญเหลือ เทพสุพรรณ, วิเคราะห์สำนวนวรรณคดีไทย, หน้า 15.

⁶⁷กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร), เรื่องเดิม,
หน้า 601.

เจ้าสูบใหญ่ใจยักษ์ชกพรักพราก
 เขาควาคยังยุคนุคเจ้าหลง
 จับเจ้าอัครยศทอลอเจ้าวง
 ตามแรงสงไสเลือกกระเคือกเคิน
 เขามานใหญ่ไซกอกจอก ๆ ชู
 เขามิรู้ค่าเจ้ามัวเฝ้าเห็น
 สวรรคกรุงพลุงเพลิงเริงพะเนิน
 "เรื่องบังเอิญ!" เขาวาปราสาอินทร์
 น้ำสัททหคชคเย้นไม่เห็นหน
 "หน้าถนน" เธอไหนไผ่ถวิล
 "เฮ้ย! เรื่องเล็ก เค็กหลอกเทพินทร์
 น้ำมันรินไหลโกรกโจก ๆ เทียว"
 สงสารน้ำหคคณิกเจ้ามิตรเออย
 เขาละเลยสาคสิ้นลงคินเหนียว
 คินดินเกิดจะเซิกชูเจ้ากรเกรียว
 เพียงหคคเคียวเจ้าอญคูควงใจ⁶⁸

4. การใช้บรรยายโวหาร บรรยายจาก พฤติกรรมของตัวละคร เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่อง อย่างละเอียดชัดเจน จนผู้อ่านเกิดมโนภาพ เช่น

เจ้าโมราसानพราหมณ์วิเชียร	กำลังเพียรพันคินไคยินเสียง
พอเหลียวมาเห็นหน้านางพี่เลี้ยง	เอาจอบเหวี่ยงไว้กับที่ควยคิใจ
มาบอกความพราหมณ์นอยคอยกระซิบ	คงตายราบมันคงอย่าสงสัย
พอไปพูดกับเขาเล่นก็เป็นไร	ดูท่าทางนางในจ่านรจา ⁶⁹

⁶⁸อุชเชนี, นิค นรารักษ์ (ประคิน ชุมสาย), ถาวของนภากิน (พระนคร : สำนักพิมพ์พิมพ์เนต, 2517), หน้า 66 - 7.

⁶⁹พระสุนทรโวหาร, เรื่องเกิม, หน้า 13.

5. การใช้พรรณนาโวหารในการพรรณนาความงมงายของชนชาติ นาก ตัวละคร ความรู้สึกของตัวละคร โดยเฉพาะการพรรณนาความรู้สึก มีอยู่หลายแบบด้วยกัน เช่น

การพรรณนาความรู้สึกเมื่อประสบเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง
 การพรรณนาความรู้สึกซึ่งเกิดแรงบันดาลใจจากชนชาติแวดล้อม
 การพรรณนาความรู้สึกเมื่อคิดถึงเหตุการณ์ในอดีต

พรรณนาโวหารนี้ บางครั้งจะอยู่ร่วมกับบรรยายโวหาร แยกออกจากกันไม่ได้โดยเด็ดขาด กวีเป็นผู้ที่มีความรู้สึกลึกซึ้งกว่า เหนือกว่าคนทั่ว ๆ ไป ถ้อยคำที่กวีใช้พรรณนาคอกไม้คอกเถียว น้ำค้างหยดเถียว ก็จะทำให้คนอ่านที่เข้าถึง หรือวิจิตรเกิดความรู้สึกว่าคอกไม้และน้ำค้างมีความงามหรือความหมายต่อชีวิตยิ่งขึ้นกว่าก่อนที่จะได้อ่านบทกวีนั้น ผู้อ่านจึงได้รับ ความแจ่มใจ เป็นผลจากการอ่านเกี่ยวกับความรู้สึกเหนือสามัญของกวีนั้น⁷⁰

การพรรณนาชนชาติในบทกวีนั้น คนไทยสนใจมากและไม่ค่อยยติใจในข้อที่ว่าชนชาติที่พรรณนาในวรรณคดีจะคล้ายหรือเป็นไปตามท่านองชนชาติจริง ๆ หรือไม่ เอาใจใส่กับความไพเราะตามจินตนาการของแต่ละคน และพึงพอใจกับมโนภาพที่กวีวาดให้สมใจตน ควรสังเกตว่า กวีชั้นเยี่ยมที่ได้รับความยกย่องจากคนไทยมักวาดภาพทั้งเหมือนและไม่เหมือนชนชาติแท้ ๆ พร้อมกันไป แต่คนไทยรุ่มร่ามกับสภาพดังที่กวีวาดให้เห็นในหนังสือ นั้น จึงได้รับความสำเร็จอารมณ์ร่วมไปกับกวี⁷¹

⁷⁰ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย, หน้า 38.

⁷¹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "หัวเลี้ยววรรณคดีไทย" หน้า 66.

ตัวอย่างพรรณนาโวหาร

พระชมรุกขชาติที่ริมทาง	สูงส่งแลระหงน้อยใหญ่
ร่มรื่นขึ้นชฎาระบักใบ	ลมพัดกิ่งไกวไปมา
ลำควนหวนหอมพยอมแย้ม	พิกุลแกมแก้วเกดกฤษณา
บ้างแผ่ผลพลวงดวงฉกา	หลนกลาดคาศาพนาลี
คณานกโอบบินมาकिनผล	เสียงพลครั่นครื้นก็คั่นหนี
อันมิ่งไม้บนเทินเนินคีรี	ทวงที่คังคักยออุตรา
พางพื้นมัดพืคังสีชาด	เคียรคาศก้วยพรรณนุหงา
ชมผลางทางทรงรตมา	ยังวิลิศมาหราบรรพท ⁷²

การพรรณนาทิวทัศน์นั้น อาจจะถูกกล่าวเป็นร้อยแก้วก็ได้ โดยใช้กลศิลป์ในการเลือก
เพ้นด้อยคำ แต่ไม่คงอาศัยลักษณะคำประพันธ์ เช่น

ขณะพระองค์เสด็จมาไกลเบญจคีรีนคร คือราชคฤห์เป็นเวลาจวนสิ้นทิวา
วาร แดกในยามเย็นกำลังอ่อนลงสู่สมัยใกล้วิกาล ทอแสงแด่ขานไปยังศาลิเกษตร
แลดลิวเห็นเป็นทางสว่างไปทั่วประเทศสุคสายตา คุประหนึ่งมีหัตถ์พิพม์มาปกแผ่อำนวย
สวัสดิศึ เบื้องบนมีกลุ่มเมฆเป็นคลื่นซอซบสลับกันเป็นทิวแถว ค่องแสงแดกจับเป็นสี-
ระยับวะวับแววประหนึ่งเอาทรายทองไปโปรยปราย เลื่อนลอยลิว ๆ เรียบ ๆ ราวลง
จกขอบฟ้า ชานาและโคกเมื่อยล้าด้วยตรากตรำทำงาน ต่างพากันกุม ๆ เดินกลับ
เคหสถานเห็นไร ๆ เงาหมู่ไม้อันโคดเคี้ยวอยู่กอดเดียว ก็ยี้คยาวออกทุกที ๆ มีขอบ
ปริมณฑลเป็นรัศมีแห่งสิรุ้ง อันกำแพงเชิงเทินป้อมปราการที่ล้อมกรุงรวมทั้งทวารบถทาง
เข้านครเล่า มองดูในขณะนั้นเห็นรูปเค้าได้ชัดนักแจ้งคังว่านิรมิตไว้ มีสุ่มทุ่มพุ่มไม้
คอกออกคกโอบล้อมแน่นเป็นชั้น ถัดไปเป็นทิวเขาสูงตระหง่าน มีสีในเวลาตะวัน
ยอแสง ปานจะนายเอาไว้เพื่อแข่งกับแสงสีมณีวิเศษ มีบุษยราศบัณฑรรวและกองแก้ว

⁷²กรวมศิลปากร, พระราชนิพนธ์อิเหนา, หน้า 405.

โกเมนแม้รวมกันให้พ่ายแพ้ฉะนั้น⁷³

6. การใช้สำนวนโวหารที่ทำให้เกิดจินตนาการ จินตนาการคือภาพที่กวีสร้างขึ้นอย่างชัดเจนในใจก่อนที่จะวาดออกมาเป็นถ้อยคำ จินตนาการเป็นส่วนผสมของภาพที่กวีเห็นและภาพที่กวีรู้สึกแสดงออกรวมกันไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งนี้ กวีจะต้องใช้ถ้อยคำเป็นเครื่องมือถ่ายทอดแบบภาพในจินตนาการของตนให้ผู้อ่านนึกเห็นอย่างใกล้เคียงที่สุด⁷⁴

ตัวอย่างโวหารที่ทำให้เกิดจินตนาการ

พอข้าพเจ้าเห็นก็ออกอุทาน เพราะมองไปทางหัวเลี้ยวแม่คงคา ก็เห็นกรุงโกสัมพีนครคองมาก เห็นกำแพงปราการ บ้านเรือน สลับสัสดำเนินลคหล่น มีเชิงเห็น ทาน้ำท่าเรือ กองแสงแดดในเวลาอัสดง ดูประหนึ่งว่าเป็นเมืองทอง ส่วนยอดปราสาทที่เ็นทองแต่ก็แสงดูคังว่ามีอาทิตยอยู่หลายดวง ดวงไฟสีค่าแรงพลุ่ง ๆ ขึ้นจากลานเทวสถาน ถัดลงไปข้างล่างริมฝั่งน้ำเห็นทิวสีเขียวชอนลอยขึ้นมาจากอสุภที่กำดั่งเผา ในลำน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งฉายเงาแห่งสถานต่าง ๆ ลงไปเห็นกระเพื่อม ๆ มีเรือน้อยใหญ่นับไม่ถ้วน มีใบและธงทิวสีต่าง ๆ แลคองมตา ตรงหน้าเห็นอยู่ไกล ประชาชนอาบนำอยู่มากมาย นาน ๆ ไคยืมเสียงคนพูดคังหึ่ง ๆ คล้ายเสียงฉิ่ง⁷⁵

การอ่านกวีนิพนธ์

การอ่านกวีนิพนธ์เพื่อที่จะศึกษาวรรณศิลป์นั้น ควรอ่านออกเสียง คังที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรัสไว้ว่า

⁷³ เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน] และนาคะประทีป [พระสารประเสริฐ], กามนิท พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายเทพ วรรณเพชญ์ ณ เมรุวัดธาตุทอง 27 พ.ค. 2508 (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2508), หน้า 1 - 2.

⁷⁴ ควงมณ ปริบุดณะ, เรื่องเกม, หน้า 13.

⁷⁵ เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, เรื่องเกม, หน้า 15.

การอ่านคณิพนธ์ออกมาดัง ๆ เป็นวิธีที่พึงใช้ในการชื่นชมกวีนิพนธ์ กับทั้งเป็นวิธีช่วยการประพันธ์กวีนิพนธ์ด้วย เพราะถาอ่านออกมาดัง ๆ แล้ว จะใคร่สไฟเพราะเค็มคำทั้งทางลำนนำและทางสัมผัส การอ่านหนังสือทั่วไปและการอ่านกวีนิพนธ์โดยเฉพาะไม่ใช่เป็นการอ่านแต่ละคำไปอย่างฉุติริ เริ่มเรียนหนังสือมีก้ออ่านกัน เพราะถาอ่านอย่างนั้นแล้ว ผู้ฟังจะไม่ไคความซัดและเสียงที่ถาอ่านจะไม่ตรงกับเสียงที่พูดกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากหลักที่ว่า หน่วยของภาษาอยู่ที่ประโยค ไม่ใช่อยู่ที่คำแต่ละคำตามทีคำราวไวยากรณฺชนวนจะให้เราเข้าใจไวยากรณฺเป็นคำราวทีวิเคราะหฺหรือแยกส่วนภาษาออกไป ก็ยอมเริ่มคนควยคำแต่ละคำก้อน แต่อันทีจริง หน่วยหรือหลักสำคัญของภาษาแต่ละภาษาอยู่ที่ประโยค รูปของประโยค และเสียงสูงต่ำหนักเบาของคำต่าง ๆ ในประโยคหนึ่งๆ ซึงเมื่ออ่านรวมกันเขาเป็นประโยคแล้ว แต่ละคำไม่ใช่ก้อนเสียงหนักเบาอย่างเดียวกับที่ถาคำนั้น ๆ เป็นคำโคคฺุเคียวแต่ละคำไป การอ่านหนังสือออกมาดัง ๆ เฉพาะอย่างยึงสำหรับกวีนิพนธ์ จึงเป็นสิ่งสำคัญทีนักศึกษาคจะพึงหัด⁷⁶

วรรณคดีซึงถิวว่าเป็นวรรณคดีทีแท้จริงนั้น คิววรรณคดีทีต้องอ่านต้องฟัง เพราะรสของวรรณคดีอยู่ที่เสียงของถอยคำ สัมผัสและจังหวะวรรคตอนเป็นส่วนใหญ่ แม้แต่วรรณคดีร้อยแก้ว เช่น นวนิยาย บทสนทนาของตัวละครก็เป็นสิ่งทีไม่สามารถเข้าใจรบซึงถาไม่ไคอ่านออกเสียงดัง ๆ การอ่านในใจจอาจทำให้มองซามบางสิ่งบางอย่างทีซ่อนเร้นอยู่ก็ไคหาใช่เป็นตัววรรณคดีไม่⁷⁷

การประพันธ์บทร้อยกรองเป็นพดฺุติกรรมของมนุษย์ตั้งแต่ยังมีวัฒนธรรมในชั้นต่ำกอนทีจะมีตัวหนังสือและอักษรวิธี ความพึงพอใจในบทร้อยกรองจึงต้องอาศัยสัมผัสทางหู ความไพเราะจะเกิดก็ค้อเมื่อไคยินเสียง การอ่านบทร้อยกรองจึงต้องอ่านออกเสียง หรือแม้อ่าน

⁷⁶ชลธิรา กลัดค้อยู่ และคนอื่น ๆ , การใช้ภาษา (อ้างถึงพระนิพนธ์กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในวรรณคดีสาร ปีที่ 2 เลม 7-8-9 พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพิทยา, 2487), หน้า 190.

⁷⁷วิทย์ ศิวะศรียานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 49.

ในใจก็คงทำเสียง ซึ่งหมายถึงต้องมีการเว้นจังหวะ ลงจังหวะ เน้นเสียง แฉ่วเสียง ฯลฯ
นอกจากนั้น ยังต้องระลึกว่า บทร้อยกรองบางบทของไทย แม้ในปัจจุบันก็ยังเป็นบทสำหรับฟัง
เช่น บทร้องส่งมโหรี บทเห่กล่อม เป็นต้น⁷⁸

⁷⁸คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 6 - 7.

ชาตก

วินเทอริสต์⁷⁹ ได้กล่าวไว้ว่า วรรณคดีพุทธศาสนาเก่า ๆ แทบทั้งหมดซึ่งจัดได้ว่าเป็นพระพุทธรูป แจกได้เป็น 5 ประเภท คือ พระสูตร คำดำ เกยยะ ชาตก และวินัย

คำว่าชาตกนั้น คนทั้งหลายมักรู้จักกันทั่วไปว่าเป็นนิทานชนิดหนึ่ง เป็นคำที่รู้จักกันแพร่หลายทั้งในหมู่ชาวบ้านและในวงผู้มีการศึกษา คำนี้ถ้าพิจารณาถึงรากศัพท์แล้วพบว่ามีจากศัพท์เดิมในภาษาบาลีและสันสกฤตว่า ชวตตะ แปลว่า ผู้เกิดแล้ว ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้านั่นเอง. ดังที่ ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์⁸⁰ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าชาตกไว้สองประการว่า

1. เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ หรือคติชาติของพระพุทธเจ้าที่ใดแสดง บทบาทความเป็นวีรบุรุษ หรือบทบาทอื่น ๆ (ตามมติของโบราณจารย์ และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา)

2. พระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า (ความหมายที่เข้าใจกันทั่วไป)

สมชาย พุ่มสะอาด⁸¹ ได้รวบรวมความหมายของคำว่าชาตกจากที่ต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน

ดังนี้

คำว่าชาตกนี้ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 อธิบายว่า เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ และเป็นชื่อของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งในศาสนาอื่นที่เรียก

⁷⁹วินเทอริสต์ เอ็ม, ประวัติวรรณคดีพุทธศาสนา (พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2503), หน้า 5.

⁸⁰ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์, "ความรู้เรื่องชาตก," อักษรสาร (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 30.

⁸¹สมชาย พุ่มสะอาด, "ความเชื่อเรื่องชาตก," ภาษาและหนังสือ, 13 (กันยายน, 2517), 20-23.

ว่า นวังกส์ตฤตศาสน⁸²

สารานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 10 หน้า 6178
อธิบายว่า คำว่าชาตก แปลว่า กล่าวถึงสิ่งที่เิกิดมาแล้ว หมายถึง
ความว่าแสดงนิทานประกอบสุภาษิต เพื่อให้เข้าใจสุภาษิตงายขึ้น

พจนานุกรมบาลี คัมภีร์บาลีปิฎก ของพระยาปริยัติธรรม-
ราชา (แพ ศาอะลักษณ) ใ้คำนิยามว่า แสดงถึงชั้นบัญญัติ
กับสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับชั้นบัญญัตินั้น ซึ่งเกิดมีมาแล้วแต่หนหลัง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁸³ ทรงกล่าวไว้ว่า "เรื่องชาตกนี้มีใช้
เป็นเรื่องราวในครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องมีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนาน ที่จะพึงกำหนดได้ด้วย
หลักฐานหลายอย่าง ถึงในชาตกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่า ด้วยขึ้น อติเต ทุกแห่ง..."

เรื่องชาตกนี้มีหลักฐานยืนยันว่ามีมาตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชอยู่หลายแห่ง
ด้วยกัน ดังที่ วินเตอร์นิตส์⁸⁴ ได้เล่าไว้ว่า เมื่อเขาได้ไปชมสลูปลัญจี และสลูปลการทูต⁸⁵
ได้เห็นภาพปูนและรอยจารึกซึ่งประมาณคามิได้ โดยเฉพาะภาพปูนส่วนมากที่สลูปลการทูต เป็น
ภาพแสดงถึงนิยาย นิทาน พร้อมทั้งชื่อเรื่องก็ได้จารึกไว้ด้วย ผู้เขียนมีใจว่าภาพปูนเหล่านั้น

⁸²คำว่า นวังกส์ตฤตศาสนนี้ ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์ ได้อธิบายไว้ใน "ความรู้เรื่อง
ชาตก" ว่า คือคำสอนของพระบรมศาสดา มี 9 อย่างคือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ะ คาคา
อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อพิฎุทธกรรม และเวฬุลละ

⁸³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาตก,"
วงวรรณกรรม, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2517), หน้า 4.

⁸⁴วินเตอร์นิตส์ เอ็ม, เรื่องเดิม, หน้า 23.

⁸⁵สลูปลัญจี และสลูปลการทูตนั้น วินเตอร์นิตส์ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นสลูปลที่จารึก
ด้วยอักษรนิกเคียวกันกับศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช สลูปลสองแห่งนี้แตกออกมา
เป็นอนุสาวรีย์ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แต่นักโบราณคดีปัจจุบันบอกว่า ศิลป-
กรรมการแกะสลักนั้น อยู่ในสมัยก่อนคริสต์ศักราชที่ 2 และที่ 1 มากกว่า

แสดงเรื่องชาดก ซึ่งมีอยู่แล้วในพระไตรปิฎก

ความคิดเช่นนี้ ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์⁸⁶ ก็โต้กลับว่า ชาดกบางเรื่องมีภาพปรากฏที่รั้วหินสลักรอบ ๆ สถูปการุฬ และสาญจิ เป็นเรื่องราวที่เอาไปจากชาดกและอรพตถาชาดก และยังได้จารึกหัวเรื่องของชาดกไว้มากมายและสลักบางชิ้นด้วย เป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่า เรื่องเหล่านี้มีอยู่ในสมัยศตวรรษที่ 3 หรือที่ 2 จึงเรียกว่าชาดกและถือว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์

การเล่าเรื่องชาดกนั้นเป็นวิธีการที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตามระดับความแตกต่าของอินทรีย์และความสามารถของเวไนยสัตว์ ทรงสอนด้วยวิธีการเล่านิยาย เป็นทั้งคำสอนและให้ทั้งความเพลิดเพลิน นิยายที่ทรงเอามาใช้สอนก็เป็นนิยายของประชาชนนั่นเอง โดยเอามาเปลี่ยนแปลงให้เหมาะแก่คำสอนของพระพุทธเจ้า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁸⁷ ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ชาดกเทศนาพระธรรมเปรียบเทียบให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง เพราะว่าสันดานของมนุษย์ในอดีตกับปัจจุบันคล้อยคลึงกันแต่คิดเพียงกันในรายละเอียด และทรงอ้างว่าอุปโลกน์นิทานเทียบในการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ด้วย อนึ่ง การที่ชาดกมีกล่าวถึงการกลับชาติด้วยนั้น ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้เป็น 2 นัยว่า

1. เป็นการเพิ่มขึ้นในชั้นหลัง

2. อาจจะเป็นความจริง เพราะว่าพุทธศาสนิกชนเชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรลุมรรคผลนิพพาน คือความรู้ให้ระลึกถึงชาติที่เป็นอยู่ก่อน ๆ ได้

ชาดกต่าง ๆ เป็นส่วนสำคัญของพระไตรปิฎก ดังที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2493 ได้อธิบายไว้แล้วว่า ชาดกเป็นคัมภีร์หนึ่งในวงศัตถศาสตร์ คัมภีร์ชาดกแต่ละเรื่องนั้นกล่าวไว้ในพระสุตตันตปิฎก แสดงแก่เรื่องย่อ ๆ เป็นคาถา มุ่งแสดงสุภาษิตเป็นสำคัญ ต่อมา

⁸⁶ ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์, เรื่องเดิม, หน้า 31.

⁸⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, หน้า 6-9.

ท่านอรรถกถาจารย์และฎีกาจารย์ได้แต่งเติมเสริมต่อเพื่อประกอบการเล่าเรื่องให้พิสดารออกไป จนคนชั้นหลัง ๆ สามารถอ่านได้แบบนิทาน นิยมกันแพร่หลายในประเทศไทยตั้งแต่โบราณถึงปัจจุบัน

คัมภีร์ชาดกมีคุณมหาศาลเพราะทำให้ผู้อ่านเข้าใจพระธรรม หลักการที่ผู้ศึกษาจะพบในชาดกทุกเรื่องคือ หลักการที่ขึ้นอยู่กับหลักกรรมและอุดมคติทางศีลธรรมของพระพุทธศาสนา พระโพธิสัตว์นั้นไม่ว่าจะเป็นผู้ที่มีชาติกำเนิดสูงหรือต่ำก็ตาม ก็จะมีบทบาทเป็นผู้นุเคราะห์ มีเมตตา เสียสละ กล้าหาญ ฉลาด และมีปัญญาเฉียบแหลม ชาดกทั้งหลายนั้นเป็นสมบัติของพุทธศาสนาทุก ๆ นิกาย เป็นอุปกรณ์สำคัญในการประกาศพระศาสนา และถือเป็นหลักฐานได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นเพียงกองของมหาชนตลอดมาแต่บรรพกาล⁸⁸

พระวรวทภัยพิสิฐ⁸⁹ ได้กล่าวถึงวรรณคดีประเภทชาดกไว้ว่า

วรรณคดีซึ่งเกิดจากคติพุทธศาสนามีเป็นอันมาก เช่นชาดกต่าง ๆ โดยมากเป็นภาษาบาลี มีนิบาตชาดก ปัญญาสชาดก เป็นต้น มีผู้แปลเป็นภาษาไทยแลวบาง เช่น นิบาตชาดก หรือชาดก 50 เรื่อง ซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลี เข้าใจว่าในสมัยพระเจ้าติโลกราช เชียงใหม่ รุ่นเดียวกับมงคลทิพนี ถึงแม้ว่าหนังสือเหล่านั้นจะเป็นคัมภีร์ที่มีความหมายจะใ้รู้เห็นตัวอย่างการปฏิบัติอันเที่ยงามของบุคคลในเรื่อง แต่ก็มิรู้สึใหญ่ลึกพิลึกพิลั่นใจก็มี ซึ่งเป็นลักษณะของวรรณคดีมีอยู่ทุกเรื่อง

วรรณคดีชาดกของไทยหลายเรื่องได้ค้นเค้ามามาจากปัญญาสชาดก ซึ่งพระเถระชาวลานนาเป็นผู้แต่งประมาณ พ.ศ. 2050 ในรัชสมัยของพระเมืองแก้ว ครองเมืองเชียงใหม่ อาณาจักรลานนาไทย ปัญญาสชาดกนี้มีในประเทศไทย กับพญา และพมา พมาเรียกว่า เชียงใหม่ปัดฉาส แต่พระเจ้าแสนดินองค์หนึ่งคำรัสว่าแต่งปลอมพระพุทธวจนะ สั่งให้เผาเสีย

⁸⁸ ฐานิสร์ ชاکรัตพงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 34.

⁸⁹ ^{พระ}วรวทภัยพิสิฐ, วรรณคดีไทย (พระนคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2502), หน้า 18-19.

กวีไทยได้เอาชวาทกบางเรื่องมารจนาด้วยรูปแบบคำประพันธ์ที่แตกต่างกัน ที่ปรากฏ มีชื่อเสียง เช่น

1. สมุทรโฆษคำฉันท์ จาก สมุทรโฆษชาดก
2. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง จาก สุวรรณนิเวศชาดก
3. บทละครนอกเรื่องมโนห์รา จาก สุธนชาดก
4. ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก จาก เวสสันดรชาดก

ทั้งนี้ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นวรรณคดีเรื่องเดียวที่รักษารูปนิยายเอาไว้ให้ใกล้เคียงกับในภาษาบาลี คือคาถาพัน

วรรณคดีประเภทชาดกเป็นหนังสือที่มีค่าควรแก่การอ่าน เป็นหนังสือที่ให้ความเพลิดเพลิน แสดงให้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณีและคติของคนโบราณแฝงอยู่ บางส่วนอาจเป็นของอินเดียซึ่งเป็นเจ้าของนิทานแต่เดิม และบางส่วนอาจเป็นของไทยเพราะกวีไทยได้เพิ่มเติมเสริมแต่งเข้าไป วิธีการอ่านนั้นผู้อ่านควรทำให้กว้าง มีเสียงดังและสวดหาธรรมะหรือความเพลิดเพลินแต่เพียงอย่างเดียว ในอาณแบบเดียวกับอาณพุทธประวัติ ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส⁹⁰ นิพนธ์ไว้ว่า

เป็นธรรมคุณของเรื่องที่มีผู้สนใจและนำสืบกันมานาน ย่อมมีแปลออกกระพริบตาแซกปน กล่าวคือ ขอความอันจะไม่มีไม่เป็นที่โดยธรรมชาติเข้าไปคนภายหลัง เรื่องพุทธประวัติก็ย่อมเป็นเช่นกัน เหตุเป็นอนุชาที่กึ่งเป็นหลายทาง บางอย่างจักมีแจ้งในทองเรื่อง อันผู้เรียนตำนานไม่พึงละเลยเสียด้วยประการทั้งปวง พึงเลือกถือเอาแต่ใจความที่พอฟังเป็นประมาณใดอยู่เหมือนจะบริโภคนมที่มีเปลือกหนา ความมัจจุหรือเงาะขบเขาทั้งเปลือกก็เผือก และจะถือเสียว่าเป็นของไม่ควรรบริโภคหรือเขาใจเขนน้ไม่ถูก ทูรปลูกเปลือกปลอนเอาแต่เนื้อในก็จะบริโภคดินลงคอ อีกฝ่ายหนึ่งถ้าเชื่อฟังไปตามหนังสือไม่ไซ้วิจารณ์ญาณก็ไม่ไฉนนักตำนาน เป็นผู้นิรุกเททหนังสือไป

⁹⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2495), หน้า ช - ค.

อนึ่ง นิทานประเภทเดียวกับชาคนั้น ของชาติที่นับถือลัทธิศาสนาอื่นก็มีเช่นกัน เช่น นิทานของชาติอาหรับ เปอร์เซีย โดยเฉพาะวิธีการแต่งที่ให้โครงงานผูกกับคนนั้น อาจเทียบได้กับนิสอพปรณำ

เวสสันดรชาดก

พันเอกปิ่น มุทุกันต์⁹¹ ไก่กล่าวไว้ตรงกับ เกษม บุญศรี⁹² ว่า เวสสันดรชาดก เรื่องเดิมเป็นภาษาบาลี มีมาในคัมภีร์พระไตรปิฎก หมวดพระสุตตันตปิฎก ในส่วนที่เรียกว่า นิบาตชาดก คัมภีร์ชุตถนิกาย มีความยาวจำนวนหนึ่งพันคาถา⁹³ แสดงว่าเป็นพระพุทธรูปพระทศ- วจนะโดยแท้ พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ไก่กล่าวไว้อีกว่า เวสสันดรชาดกนี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกบาลีฉบับหลวง พิมพ์ พ.ศ. 2470 อยู่ในเล่มที่ 28 หน้า 365-453 และอยู่ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ซึ่งกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2500 อยู่ในเล่มที่ 45 หน้า 527-678

สนิท อยู่โพธิ์⁹⁴ ไก่กล่าวไว้ว่ามูลเหตุที่นิยมมีเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นผลให้วีรจนา เรื่องเวสสันดรขึ้นมา มีอยู่ 2 ประการคือ

1. พันเอกพระสารสาสน์พลชั้นซ์ (เขวินี) อธิบายว่า เนื่องมาแต่ความเลื่อมใส ขอความในมัลลยสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรนอกคัมภีร์พระไตรปิฎก ไม่ปรากฏผู้แต่งและไม่ทราบสมัย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ทรงนำมานิพนธ์เป็นคำกลอนฉลิทไว้เมื่อ พ.ศ. 2280 ชื่อว่าพระมัลลยคำหลวง ข้อความที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกมีอยู่ว่า มีพระเถระองค์หนึ่ง คือ มัลลยเทวเถระ

⁹¹ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, "ความจริงเรื่องพระเวสสันดร," ดวงประทีป 6 (มีนาคม, 2512), 6.

⁹² เกשמ บุญศรี, "ความรู้เรื่องการเทศน์มหาชาติ," ประเพณีทำบุญเนื่องในพระพุทธศาสนา อนุสรณ์งานฌาปนกิจงานฉัตถิ สาริมาณ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 31 กรกฎาคม 2518 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2518), หน้า 265.

⁹³ หนึ่งพันคาถา หมายความว่า เป็นคำประพันธ์ประเภทฉันท จำนวน 1,000 บท.

⁹⁴ สนิท อยู่โพธิ์, "มูลเหตุที่นิยมมีเทศน์มหาชาติ," ดวงประทีป 2 (พฤศจิกายน 2511), 7-12.

อยู่ในโรตุนชนบทประเทศลังกา มีอิทธิปาฏิหาริย์สามารถเหาะลงไปในนรกและเหาะขึ้นไปบนสวรรค์ได้ วันหนึ่งได้ขึ้นไปนมัสการพระเจ้ากฤษณะที่วัดคันทาคังส์ และได้พบพระศรีอาริยมะตไตรยบรมโพธิสัตว์ ซึ่งจะลงมาอุบัติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า ได้สนทนากับพระศรีอาริยมะตไตรย ๆ ได้เล่าให้พระมาลัยเทวเถรฟังว่า ในศาสนาของพระองค์นั้น มนุษย์จะมีความสุขสำราญนานาประการ และในที่สุดสิ่งพระมาลัยเทวเถรให้ลงมาบอกชาวมนุษย์ว่า ถ้าผู้ใดปรารถนาจะได้บังเกิดในศาสนาของพระองค์ ก็ให้เร่งบำเพ็ญกุศล โดยเฉพาะมีข้อความตอนหนึ่งที่ว่า

เธอจงแจ้งแก่เวไนย แม้นผู้ใดใครจะพบ จงเคารพตามโอวาท ให้ทำมหาชาติเนื่องนั้น สิ่งละพันจงบูชา ให้จบในทิวาวันนั้น

2. เป็นเพราะความเชื่อเรื่อง ศาสนอันตรธาน คือความเสื่อมของพระศาสนา จะมีควยสาเหตุ 5 ประการ หรือจะเรียกได้ว่า ปัญจอันตรธาน ความคิดนี้ วิเชียร บำรุงผล⁹⁵ ได้แสดงไว้ตรงกันว่า เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ 2,000 ปี จะมีเหตุการณ์เกิดขึ้น 5 ประการทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อม เหตุการณ์เหล่านั้น คือ

1. ปริยัตคิอันตรธาน คือความเสื่อมของพระปริยัติธรรม ไม่มีการศึกษาเล่าเรียน
2. ปฏิยัตคิอันตรธาน คือความเสื่อมของการปฏิบัติ ไม่มีผู้ปฏิบัติพระสัทธรรม
3. ปฏิเวธอันตรธาน คือความเสื่อมของปฏิเวธ ไม่เกิดมรรคผลเพราะไม่มีผู้ปฏิบัติ
4. ลิงคิอันตรธาน คือความเสื่อมของเพศสมณะ ไม่มีผู้นิยมบวชเรียน
5. ธาตุอันตรธาน คือความสิ้นสูญของพระสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้า

ความเสื่อมทั้ง 5 นี้ จะเกิดมีขึ้นตามลำดับ เมื่อมีปริยัตคิอันตรธาน คือความเสื่อมของพระปริยัติธรรม ซึ่งจะเกิดเสื่อมจากท้ายมาหาต้น พอถึงคราวพระไตรปิฎกเสื่อม พระ

⁹⁵ วิเชียร บำรุงผล, "วรรณคดีมหาชาติ," ดวงประทีป, 6 (มีนาคม 2512),

อภิธรรมปิฎกซึ่งเป็นปิฎกที่สามจะเสื่่อมก่อน ต่อมาพระสุตตันตปิฎกเสื่่อม สุตทนายพระวินัยปิฎกเสื่่อม

พระสุตตันตปิฎกนั้น เมื่อเสื่่อมจะเสื่่อมตั้งแต่ขุททกนิกาย โดยเฉพาะเรื่องชาดก จะเสื่่อมก่อนเรื่องอื่น โดยจะเสื่่อมตั้งแต่เรื่องพระเวสสันดร หรือเรื่องมหาชาติ จึงได้นำมาเรียบเรียงเป็นวรรณคดี

เรื่องปัญจอันตรธาน^{๙๖} ธนิต อยู่โพธิ^{๙๖} ได้แสดงความคิดเห็นว่า

เรื่องอันตรธานเหล่านี้ เราต้องยอมรับว่ามีความจริงอยู่ เป็นอันมาก ถาลองพิจารณาแต่เพียงควยความรู้ ไซเหตุผล อย่างธรรมดาสามัญ เราจะเห็นกันว่าเป็นของธรรมดาเสมอไป ที่กฎของบังคับตลอดจนควแนะนำสั่งสอน เมื่อประกาศออกมาเป็นครั้งแรก ๆ ก็ยอมรับปฏิบัติซึ่งซึ่งเคร่งครัด แตนาน ๆ ไปก็จืดจาง จนถึงไม่เอาใจใส่ และเลิกวางสูญหาย แลวเราก็ต้องพินของภาวขึ้นอีก ทำให้เป็นของใหม่และเรากก็เกิดความเอาใจใส่กับขึ้นอีกครั้งหนึ่ง แตนาน ๆ เขากก็เลื่อนไปอีก ซึ่ง เป็นงานไม่รู้จักจบ

เรื่องเดิมของเวสสันดรชาดกนั้น คนนอกวัด^{๙๗} ได้สันนิษฐานไว้ว่า ชาวอินเดีย ฝ่ายใดเป็นผู้แต่งเมื่อชาวอินเดียนำพระพุทธศาสนามาเผยแพร่ในประเทศไทยก็ได้นำเอา มหาเวสสันดรชาดกมาเทศน์สั่งสอนประชาชนควย ในตอนแรกเทศน์เป็นภาษาบาลีล้วน ๆ ต่อมาได้มีนักปราชญ์ทางศาสนาฝ่ายลานนาไทย ชื่อพระศิริมิ่งคลาจารย์ ได้แต่งขยายความ เป็นทำนองวิจารณ์ควยภาษาบาลี เรียกชื่อว่า เวสสันดรทีปนี ส่วนที่แปลเป็นภาษาไทยนั้น เกษม บุญศรี^{๙๘} กล่าวว่าน่าจะได้มีมาแล้วตั้งแต่กรุงสุโขทัย เพราะในศิลาจารึกได้พูดถึง

^{๙๖} ธนิต อยู่โพธิ, เรื่องเดิม, หน้า 11.

^{๙๗} คนนอกวัด (นามแฝง), "มหาเวสสันดรชาดก," ดวงประทีป 6 (มีนาคม, 2512), 21.

^{๙๘} เกษม บุญศรี, เรื่องเดิม, หน้า 265.

เรื่องกรรมมีเทศน์มหาชาติไว้ แต่ฉบับภาษาไทยไม่มีเหลืออยู่ หรือมีอยู่แต่ผู้เขียนไม่พบ ฉบับที่
 นี้ย้ได้ว่าเป็นฉบับแรกในภาษาไทยนั้นคือ มหาชาติคำหลวง ต่อมาอีกจำนวนหนึ่งคือ กาย
 มหาชาติ อีกฉบับหนึ่งที่ใช้เป็นแบบเรียนคือ มหาชาติกลอนเทศน์ หรือที่เรียกกันว่ารายยาว
 มหาเวสสันดรชาดก และยังมีฉบับอื่น ๆ อีก ซึ่งจะนำไปกล่าวในหัวเรื่องมหาชาติฉบับต่าง ๆ

สังเกตได้ว่าหนังสือเวสสันดรชาดกนั้น เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า มหาชาติ คำว่า
 มหาชาตินั้น ไม่ทราบว่าเรียกกันมาตั้งแต่เมื่อใด ที่ศัลยารักษ์นครชุมหลักที่ 3 มีข้อความตอน
 หนึ่งว่า "พระธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ" สาเหตุที่เรียกว่ามหาชาตินั้น เกษม
 บุญศรี⁹⁹ อธิบายไว้ว่าเป็นเพราะ

1. เวสสันดรชาดกเป็นเรื่องใหญ่ที่สุดของชาดกทั้งหมด แสดงถึงบุพจริยาของพระ
 พุทธเจ้าในจำนวน 550 เรื่องด้วยกัน เวสสันดรเป็นเรื่องสุดท้าย จึงได้ชื่อว่า มหาชาติ
2. คำว่ามหาชาติ อาจเพี้ยนมาจาก มหาชาติกะ แล้วกลายเป็น มหาชาติ และ
 เป็นมหาชาติ ในที่สุด

วิเชียร บำรุงผล¹⁰⁰ ได้อธิบายคำว่า มหาชาติ ไว้ว่า น่าจะเพี้ยนมาจาก มหา-
 นิบาตชาดก ซึ่งเป็นชื่อคัมภีร์แสดงเรื่องราวในพระชาติสุดท้าย 10 พระชาติ ของพระสัมมา
 สัมพุทธเจ้า คำว่ามหานิบาตชาดกเป็นคำยาว คนไทยชอบพูดสั้น ๆ พอเป็นที่เข้าใจกัน
 จึงตัดคำว่า "นิบาต" ในระหว่างกลางออกเสีย เหลือแต่คำว่า "มหา" คำตน กับคำว่า
 "ชาดก" คำท้าย แล้วพูดติดกันอ่านสะกด "ชาดก" อย่างไทยว่า มหาชาดก ภายหลังเพี้ยน
 เป็นมหาชาติ ไป

เกษม บุญศรี¹⁰¹ ได้กล่าวรวบรวมหนังสือเวสสันดรของไทยฉบับต่าง ๆ ว่ามีดังนี้

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

¹⁰⁰ วิเชียร บำรุงผล, เรื่องเดิม, หน้า 16.

¹⁰¹ เกษม บุญศรี, เรื่องเดิม, หน้า 265-6.

ฉบับที่นับได้ว่าเป็นฉบับแรกในภาษาไทยนั้นคือ มหาชาติคำหลวง เป็นสำนวนครั้งกรุงศรีอยุธยาโบราณ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต่อมาฉบับอีกสำนวนหนึ่งเรียกว่า กาพย์มหาชาติ มีขึ้นในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม กรุงศรีอยุธยาเหมือนกัน ต่อมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ในรัชกาลที่ 1 ทรงรวบรวมนักปราชญ์ราชบัณฑิตชำระสะสางบำรุงของเก่าและแต่งซ่อมใหม่ เรียกว่า มหาชาติกลอนเทศน์ ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการก็ได้ใช้เป็นแบบเรียนวรรณคดีอยู่จนบัดนี้ และไต่แก้ไขปรับปรุงกันมาจนถึงรัชกาลที่ 4 และมีสำนวนรอยแก้วของเก่าอยู่ในฉบับเทศชาติ และสำนวนของราชบัณฑิตยสถานฉบับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีรัตน ฉบับหลังสุดเห็นจะเป็นสำนวนของสำนักอนุกรมครูวัดสามพระยา กรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังมีสำนวนต่าง ๆ ตามภาคอื่น ๆ ของเมืองไทย เช่นทางภาคพายัพก็มีสำนวนหนึ่ง ทางตะวันออกเฉียงเหนือก็มีสำนวนหนึ่งทางภาค โดยเฉพาะในภาคนี้มีหลายสำนวน เช่นสำนวนทางรอยเอ็ด และสำนวนทางขอนแก่น เป็นต้น และยังมีนักปราชญ์ได้แต่งเป็นคำฉันท์ไว้อีก

หนังสือมหาชาติฉบับต่าง ๆ

1. มหาชาติคำหลวง เป็นวรรณคดีมหาชาติฉบับแรกของไทย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่ง เมื่อปี พ.ศ. 2025 จึงเรียกวามหาชาติคำหลวง แต่งด้วยคำประพันธ์หลายชนิดด้วยกัน มีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เมื่อนักปราชญ์แต่งมหาชาติคำหลวงแล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดนิมนต์พระสงฆ์สามารถอ่านบทวรรณคดีได้ถูกต้องตามทำนองกวีนิยมสมัยนั้น ซึ่งส่วนมากเป็นพระสงฆ์ที่ได้อ่านพระปริยัติธรรม สำเร็จขั้นเปรียญตรี โท เอก เขาไปอ่านวรรณคดีมหาชาติถวายในพระที่นั่งทุกวันกลางเดือน และสิ้นเดือนทางจันทร์คติ ซึ่งเป็นวันอุโบสถ คราวละกัณฑ์สองกัณฑ์ หมุนเวียนกันไปตลอดปี จนเกิดเป็นราชประเพณี เรียกว่าประเพณีเทศน์มหาชาติสืบมา

ชนิด อยู่โพธิ์¹⁰² ได้อ้างถึงพระคำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพว่า

...แต่ตามลักษณะของมหาชาติคำหลวง คู่มือใช้หนังสือสำหรับ
พระเทศน์ เป็นหนังสือสำหรับสวดฟังกัน เช่นในเวลาที่ถูกาสก
อุบาสิกูไปอยู่ที่วัดและบำเพ็ญการกุศลในวันธรรมสวนะที่ในวัด
เพื่อให้เข้าใจความของคาถาพรรณ ประเพณีอันนี้ยังมีถึงสมัยรัตน-
โกสินทร์ เวลานั้นกษัตริย์ เช่น เจ้าพระยา เป็นหนว้ที่ของขุนพัน
บริรักษ์ และขุนธำรงกำนัน กับผู้ช่วยอีก 2 คน ขึ้นนั่งเคียงใน
พระอุโบสถ วัดพระศรีฯ แล้วสวดมหาชาติคำหลวงโดยทำนอง
เกาถวายพระมหากษัตริย์ทรงสดับ ในเวลาเสด็จพระราชดำเนิน
บำเพ็ญพระราชกุศล

ในปัจจุบันนี้ก็ยังเป็นหน้าที่ของกรมการศาสนา ต้องจัดหาข้าราชการไปสวดมหาชาติ
คำหลวงเป็นทำนองในวันเข้าพรรษา ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ลักษณะการแต่งมหาชาติคำหลวงนั้น คือตั้งคาถาภาษาบาลีไว้บทหนึ่งแล้วแปลเป็น
ภาษาไทยวรรคหนึ่ง หรือคำหนึ่งสลับกันไป บทที่แปลเป็นภาษาไทยนั้นแต่งเป็นร้อย ทำนอง
ร้อยสุภาพ และกาพย์ บางแห่งก็แต่งเป็นโคลงและฉันท

มหาชาติคำหลวงสูญหายครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา หลายกัณฑ์ คือ กัณฑ์พิมพ์านต์ จุลพน
มัทรี สักกรบรรพ และกษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้แต่งซ่อมจน
ครบบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. 2358

มหาชาติคำหลวงนอกจากจะเป็นวัฒนธรรมทางวรรณกรรมของไทยประเภทหนึ่งแล้ว
ยังเป็นวัฒนธรรมที่มุ่งหมายเพื่อรักษาศาสนธรรม และเป็นการสร้างชนมเปรณี โดยตั้งราช
ประเพณีเทศน์มหาชาติสืบต่อมา ยิ่งกว่านั้นยังสร้างและรักษาศิลปะของการอ่านทำนองโคลง
ฉันท กาพย์ กลอน แบบกวีให้คงอยู่สืบมาด้วย¹⁰³

¹⁰²ชนิด อยู่โพธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 12.

¹⁰³วิเชียร บำรุงผล, เรื่องเดิม, หน้า 18.

2. กายมมหาชาติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงเข้าใจว่าแต่งในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2145-2170) ปรากฏในประชุมพงศาวดารว่าพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้ประสูณักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่ง ทรงเชื่อว่ากายมมหาชาตินี้คงไม่ได้แต่งเพื่อให้นักสวดสวดให้อุมาสกุมาลีฟัง เวลาไปบำเพ็ญกุศลที่วัดอย่างมหาชาติ คำหลวง แต่คงแต่งสำหรับพระเทศน์เพื่อให้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น เพราะมีภาษาบาลีน้อย วิธีการแต่งก็แต่งโดยตั้งคาถาภาษาบาลีไว้ แล้วอธิบายขยายความเป็นภาษาไทยเพื่อให้เข้าใจเรื่องดีขึ้น แทนที่จะแต่งสลับกับคาถาบรรดาศอรรถ ความอธิบายนั้นแต่งเป็นรายยาว

ชนิด อยู่โพธิ์¹⁰⁴ ไคอ้างถึงพระคำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพว่า

"การที่เทศน์มหาชาติเป็นทำนองต่าง ๆ ก็เห็นจะมาจากเทศน์กายมมหาชาตินี้ โดยอนุโลมจากลักษณะสวดมหาชาติคำหลวง เลยเกิดมีการเทศน์เป็นทำนองต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นคนมา"

คำกล่าวนี้ ตรงกับคำให้การขุนหลวงหาวัดที่ว่า "พระองค์ทรงแต่งมหาเวสสันดรชาดก... ทั้งสวดสารวุกประสานเสียงโศกพันครว้าครวญต่าง ๆ ก็มีมาแต่ครั้งนั้น"

3. มหาชาติกลอนเทศน์ หรือรายยาวมหาเวสสันดรชาดก หนังสือมหาชาติฉบับนี้ วิเชียร บำรุงผล¹⁰⁵ กล่าวว่า เป็นมหาชาติคำราย และเรียกชื่อว่ามหาชาติเทศนา พระวรวุฑฒพิสิฐ¹⁰⁶ ไคสันนิษฐานสมัยที่แต่งและแต่งมหาชาติฉบับนี้ไว้ว่า

เพิ่งจะมีหลักฐานว่าแต่งกันใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เพราะมีปรากฏว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งกันทกุมารกับกัณท์ตรี ต่อจากรัชกาลที่ 1 ก็คงแต่งกันมากในรัชกาล

¹⁰⁴ชนิด อยู่โพธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 32.

¹⁰⁵วิเชียร บำรุงผล, เรื่องเดิม, หน้า 18.

¹⁰⁶พระวรวุฑฒพิสิฐ, เรื่องเดิม, หน้า 67.

ที่ 2 ซึ่งปรากฏว่า กัณฑ์มหาพนซึ่งเป็นกัณฑ์ที่มีเชิงกวีและโวหาร
 เยี่ยมในพรรณนาโวหาร พระเทพโมฬี (กลิน) เป็นกวีฝีปาก
 เยี่ยมในรัชกาลที่ 1 แต่ตามตำนานว่าเมื่อมีการบำเพ็ญพระราช
 กุศลเทศน์มหาชาติในรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2350 พระมหากลีนอยู่
 วัดราชสิทธิาราม เทศน์กัณฑ์มหาพนถวายต่อมามีข้อความปรากฏ
 ว่า พระเทพโมฬี (กลิน) แต่งกัณฑ์มหาพน ถวายพระเทพโมฬี
 (กลิน) เป็นคน ๆ เดียวกับพระมหากลีน กัณฑ์มหาพนกตองแต่ง
 ในรัชกาลที่ 1 คอยเหตุว่าถึงแก่เป็นบุญเทศน์กัณฑ์ถวาย , เมื่อยัง
 ไม่ได้เป็นพระเทพโมฬี แต่ถ้านึกถึงชื่อผู้แต่งกัณฑ์มหาพนว่า พระ
 เทพโมฬี (กลิน) แต่งแล้ว กัณฑ์มหาพนกตองแต่งในรัชกาลที่ 2
 เพราะในรัชกาลที่ 1 ยังไม่ได้ตั้งพระเทพโมฬี , รวมความว่า
 หนังสือรายยาวมหาเวสสันดรชาดก แต่งกันใหม่ตั้งคนแต่งรัชกาล
 ที่ 1 และแต่งต่อกันมาในรัชกาลที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 เพราะมีราย
 นามกวีแต่งกันหลายท่าน เช่น สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกในรส
 แต่งกัณฑ์ทศพร กัณฑ์กษัตริย์ และนครกัณฑ์ สมเด็จพระจอม
 เกลา ทรงพระราชนิพนธ์กัณฑ์วนปเวศน์ กัณฑ์กรมพร ความ
 จริงมหาเวสสันดรชาดก ส่วนนวนรายยาวน่าจะใคร่แต่งกันมาแล้ว
 แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แล้วจึงมาแต่งแก้ไขคัดแปลงให้ดีขึ้นใหม่
 ในกรุงรัตนโกสินทร์

หนังสือมหาชาติฉบับนี้ ท่านองแต่งเหมือนกับภาพยัมมหาชาติ ต่างแต่เพียงภาษาไทย
 ในมหาชาติกลอนเทศน์สั้นกว่า คงเพื่อให้พระเทศน์ได้จบทั้งตัวคาถาและคำแปลภายในวัน
 เดียว มหาชาติกลอนเทศน์นี้ แต่ละกัณฑ์มีอยู่หลายสำนวน เมื่อครั้งที่กระทรวงศึกษาธิการจัด
 พิมพ์ครั้งแรกใน ร.ศ. 121 เพื่อใช้เป็นหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ ได้คัดเลือกสำนวนที่ดีเยี่ยม
 แต่ละกัณฑ์ และให้ชื่อตามชื่อชาดกว่า มหาเวสสันดรชาดก และเนื่องจากแต่งด้วยรายยาว จึง
 เรียกว่ารายยาวมหาเวสสันดรชาดก

ต่อไปนี้เป็นรายชื่อกวีผู้รจนากัณฑ์ต่าง ๆ

1. กัณฑ์ทศพร ผู้รจนาคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
2. กัณฑ์หิมพานต์ ผู้รจนาคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
3. กัณฑ์ทานกัณฑ์ ผู้รจนาคือ สำนักวัดถนน
4. กัณฑ์วนปเวศน์ ผู้รจนาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

5. กัณฑ์ชูชก	ผู้รจนาคือ สำนักวัดสังฆกระจาย
6. กัณฑ์อุลพน	ผู้รจนาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
7. กัณฑ์มหาพน	ผู้รจนาคือ พระเทพโมฬี (กลิ่น)
8. กัณฑ์กุมาร	ผู้รจนาคือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
9. กัณฑ์ทศพร	ผู้รจนาคือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
10. กัณฑ์ศึกบรพ	ผู้รจนาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
11. กัณฑ์มหาพร	ผู้รจนาคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
12. กัณฑ์กษัตริย์	ผู้รจนาคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
13. กัณฑ์นครกัณฑ์	ผู้รจนาคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ¹⁰⁷ ได้กล่าวไว้ว่า วรรณคดีมหาชาติเรื่องนี้แสดงลักษณะเฉพาะของคนไทยคือ เป็นงานประพันธ์ร่วมกันของกวีหลายคนเหมือนกับพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ และเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และเป็นวิธีการที่ทางตะวันตกไม่มี หรือถ้าหากมีก็ไม่เห็นเด่นขึ้นมาเป็นที่ยกย่องในหมู่นักศึกษาวรรณคดี

ศุภร นุนาค¹⁰⁸ ได้กล่าวยกย่องวิธีการแต่งหนังสือมหาชาติฉบับนี้ว่า กัณฑ์ที่แต่งขอมได้ก็จะต้องวิจัยกันว่าไหนเป็นส่วนนอก ไหนเป็นส่วนที่แต่งขอม

4. วรรณคดีอีสาน เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์ หนังสือมหาชาติฉบับนี้เป็นวรรณคดีท้องถิ่นของภาคอีสาน เป็นส่วนงานจังหวัดชัยภูมิ ผู้ตรวจชำระคือ พระปิฎกโกศล (พ. ปณฺหาที่โป)¹⁰⁹ ผู้ตรวจชำระได้เรียบเรียงโดยถือฉบับชัยภูมิเป็นหลัก เลือกเอาสำนวนที่ไพเราะ ถูกต้องตามพระบาลีอรรถกถา แล้วตรวจสอบเทียบเคียงกับต้นฉบับอื่น ๆ อีก

¹⁰⁷ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย, หน้า 21.

¹⁰⁸ศุภร นุนาค, "มรดกไทย," ปากไถฉบับวรรณกรรมวิพากษ์, (กรุงเทพมหานคร: สยามนักเขียนแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 45.

¹⁰⁹ขณะนี้คือ อาจารย์พิฑูรย์ มลิวัลย์ อนุศาสนาจารย์ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.

ซึ่งมีสำนวนโวหารเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน เช่น ฉบับนครหลวงพระบางแห่งประเทศลาว เลือกลงเอาเฉพาะที่ถูกต้องควร เป็นประมาณ และไต่รักษาสำนวนโวหารเดิมไว้ทุกประการ สยามคัมภีร์ภูมิสัมพันธ์ ได้จัดพิมพ์เป็น 13 เล่ม ๆ ละกัณฑ์ เมื่อ พ.ศ. 2502

วิธีการแตงนั้น แตงเป็นวรรค ๆ จำนวนคำในแต่ละวรรคไม่เท่ากัน บางวรรคมี เพียง 3 คำ บางวรรคมีถึง 10 คำ วิธีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคเหมือนกับรายยาว คือ คำสุดท้ายของวรรคหน้าจะส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งของวรรคถัดไปเสมอ

ตัวอย่างจากกัณฑ์พันคร กัณฑ์ ตอน นางมัทรีเลาความหลังแกสองกุมาร

อิทธิง นางมัทรีศรีหน่อไต้ ลูจากไคกินเมือง ปุพเพ
คิดเคืองใจเมื่อปางลำบาก ระหอยหากเดินไพร บัดนี้
นางมีใจหายโศกแฉว เพราะวาเห็นลูกแก้วสองศรี ราช
มัทรีที่ผูกขาด ก็จึงอุ้มเอานวงนาคันหา มาไวเห็นอศัก
ชั๊กเอาทวารชาดูมาออก แฉวจึงหิวหุดคโหม้วาย มีอุทวาย
หลังโลมลูบ , กมหนาบอบจอมขวัญ วาสองบุญธรรมเจ้าแม่
พลัดพรากแต่เหิงนาน นมแม่ปานพอมุเบง , เต็มเตาเร่ง
ไหลลง ก็แมนา ครุาสองสายใจแกนเหงา , แม่จัญเฒ่า
แต่เหตุหลังมา ยามเมื่อแมมาควเทียบป่า แดกอุณกับ
หลอนหลาหลังสูง วันนั้นอศกรรยอุหลาก ทา่งเกาหาก
เคยเทียบ แม็กเห็ลยวแลคุดหลา เป็นแต่ปานามหนา
พิงคณาเสื่อโครง ฮุดเสียงโขงเสื่อเห็ลยง ราชสีห์เริ่อง
ตัวใหญ่ ฮองเตนไตคันทาง ในที่กลางไพรสัณฑาไม
แม็กกมชวบไหวชววาน เพราะวาคิดฮอดสองบ้วานทั้งคู่... 110

5. มหาราชคำฉันท์ คือเรื่องเวสสันดรชาดกกัณฑ์มหาราช ของทองถิ่นภาคใต้ แต่งควยคำประพันธ์ประเภทฉันท์สลักกับกาพย์และร้อย ชนิดของฉันทวิธี เช่น อินทวิเชียร ฉันท สัททูลวิกีพิฉฉันท วสันตคิลฉฉันท โศภณฉฉันท และมาลินีฉฉันท มีความยาว 1,136 บรรทัด

110 พระปิฎกโกศล (พ. ปัญญาที่ไป ป.ช.9) วรรณคดีอีสาน เรื่อง มหาเวสสันดร
ชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์: ฉบับนครกัณฑ์ (คณะกรรมการชัยภูมิสัมพันธ์, 2502), หน้า 11-12.

สุริวงค์ พงศ์ไพฑูริย์¹¹¹ ได้วิจารณ์ไว้ว่า วรรณกรรมเล่มนี้ แต่งถูกต้องตามแบบแผนบังคับของฉันทแต่ละชนิดทุกประการ เช่น ถูกต้องตามแบบบังคับครุฑุ เว้นแต่บางวรรคคำขาดไปบ้าง เป็นเครื่องยืนยันว่าผู้แต่งมีความพอใจที่จะอยู่เห็นรูปแบบมากกว่าที่จะฉีกไปโดยเผอเรอหรือไม่รู้ฉันทลักษณะ นอกจากนั้นยังมีศัพท์บาลีสันสกฤตมากอีกด้วย และแต่งจบกันขมบริบูรณ์

ตัวอย่างข้อความตอนเริ่มเรื่องมีดังนี้

ชั้นท้าวสุชัยบุรีเรนทร
อวยอรรณวรสรววิบุรณ

เหตุเหมพิมานกนกใน
ไพชนพิไชยชชวาล

สมเค็จทีโลกุตรวงศ์
โลเกศสุนทรบดี

องค์อัครเรศสิริสุดา
นองทวามัทธิสมรมาน

ผู้พร้อมบำเพ็ญบุญทร
สองทวาสโมสรจันทรจ

อมราบคี่สุร
ปวเรศโดยคาล

ตีทิวงษ์ไพศาล

ชวลศรฐี

อภิพงษ์ชเรศตรี

สรเทพพรหมาน

มหาราชล่ำเพาพาน

วรลักษณวิไลวรรณ

บริจาทานชรรุรม

ปรีคัพพัชกริรมยพร¹¹²

6. เวสสันดรชาดกของอานนาไทย มณี พนมยงค์¹¹³ ได้กล่าวถึงเวสสันดรชาดกฉบับนี้ไว้ว่า ชาวอานนาไทยเรียกวรรณกรรมเรื่องนี้ว่า ธรรมมหาชาติ หรือ เวสสันดรชาดก เป็นวรรณกรรมที่น่าจะแต่งมาตั้งแต่สมัยอานนาไทยตอนต้น เมื่อครั้งอาณาจักรอานนายัง

¹¹¹สุริวงค์ พงศ์ไพฑูริย์, "วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้," โบราณคดี, 1 (มิถุนายน, 2518), 88-111.

¹¹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

¹¹³มณี พนมยงค์, ประวัติและวรรณคดีอานนาไทย (เชียงใหม่: สุริวงค์ บุคเซนเตอร์, 2516), หน้า 75-105.

รุ่งโรจน์ เป็นธรรมชาติที่นิยมฟังกันมากในบรรดาพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท เพราะเป็นคตินิยายที่สอนใจอย่างดีเลิศ ใช้เทศน์ในเทศกาลฟังมหาชาติ ซึ่งเรียกกันในภาคพายัพว่า การตั้งธรรมหลวง จักรมีขึ้นในเดือนนี้เพ็ง หรือเดือนอื่น ๆ เช่น เดือนสี่เหนือถึงเดือนแปด

มหาชาติภาคพายัพนี้ มณี พนมยงค์¹¹⁴ กล่าวว่าแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยยาวตลอดเรื่อง ลักษณะรายนั้นคล้ายกับรายของภาคกลาง แต่ สิ่งชะ วรรณไสย¹¹⁵ กล่าวว่า แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อย ซึ่งหมายถึงรายโบราณ ซึ่งกวีในลานนาไทยนิยมใช้แต่งเรื่องราวที่เป็นนิทานหรือชาดก

ภาษาที่ใช้ในมหาชาติภาคพายัพนั้น เป็นคำไทย ๆ ส่วนมาก ไม่มีคำบาลีสันสกฤตแทรกมากเหมือนภาคกลาง ผู้แต่งมหาชาติฉบับนี้ที่ทราบชื่อจริงและแต่งได้ดีมาก มี 3 คน คือ

1. พระยาปิ่น แต่ง กัณฑ์มัทรี
2. พระยาพรหมโวหาร แต่ง กัณฑ์มหาพน
3. เจ้าสุริยวงศ์ แต่ง นครกัณฑ์

นอกจากนั้น พระยาปัญญาพิทธาจารย์ (พื้น) ยังได้เกลาสำนวนหนังสือมหาชาติจำนวน 4 กัณฑ์ด้วย คือ กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์มหาธาต และ นครกัณฑ์

ตัวอย่างสำนวนกัณฑ์มัทรี ตอนพระเวสสันดรสร้างโกธนางมัทรี ของพระยาปัญญาพิทธาจารย์ (เหล่า)

บุณ สมาย ยามเมื่อนางหนีไปป่าแต่เช้า ละลูกเต้าอยู่ศาลา
ผู้ใดนำจักหันมึงนางแม อ้นลับแลกงหนา ครานางมัทรีมึงนาง
จุงมาหน กจักบอกชื้อมึงฟัง ยังคำมภายหลังอันคนเลวไว้ กูจัก
บอกให้มึงฟัง ชางฟังจักหนีเสียเถื่อน ก็เพราะชางผู้เพื่อนบมี-
หลาย แกวคนชายหื้อรำรุ เมียมมีชู่เพราะผิวใจก็ ราชสีห์จัก
หนีเสียคอยู่ ก็เพราะวาคอยู่อันนั้น บมีรุเปลวปากดำ ปลา
จักหนีเสียหน้า ก็เพราะวานำอันนั้นบมีเปอะกนุ ธรรมณจักหนี

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

¹¹⁵ สิ่งชะ วรรณไสย, "กวีนิพนธ์ล้านนาไทย," โบราณคดี, 1 (มิถุนายน, 2518), 70.

เสียครุ ก็เพราะครุอันนั้นใบ นกจักหนีเสียต้นไม้ เพราะต้นไม้
 ไม่มีลูกหวดหลาย กววงทรายจักหนีเสียเหล่า ก็เพราะเสือโคร่ง
 เถาไลทวยจง ราชหงส์จักหนีเสียสระ ก็เพราะวาสรระอันนั้นไม่มี
 คอกบัว, ซาคิวาญิงจักหนีเสียผัว ก็ว่าผัวขี้ไร หาข้าวของไม่ได้
 ญิงรายบุราคูแควน เมียคายแค้นแทงหนาย ก็เพราะผัวบขาง-
 เบียงบ้ายขงชววย คำโบราณอันคนทั้งหลายกล่าวไว ก็หากมาได้
 แยกคนแต่ละนางเฮย¹¹⁶

เวสสันดรชาดก เป็นวรรณคดีที่เป็นที่นิยมกันมากเล่มหนึ่ง กอปรกับเป็นวรรณคดีที่
 มีลักษณะพิเศษจากวรรณคดีเล่มอื่น คือ ไม่จำเป็นต้องอ่านด้วยตนเองก็ได้ โดยการไปฟังเทศน์
 มหาชาติแทน ชาวบ้านทั่วไปก็รู้จักเวสสันดรชาดก แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าวรรณคดีเรื่องนี้ไม่
 มีคุณค่าอยู่ในตัวของมันเอง ความนิยมชมชอบต่าง ๆ ก็ย่อมที่จะเกิดขึ้นไม่ได้ เกษม บุญศรี¹¹⁷
 ใ้กล่าวไว้ว่า หนังสือมหาชาติในภาคภาษาไทยทุกสำนวน ล้วนเป็นวรรณกรรมชั้นเยี่ยมของ
 ไทย ในด้านเนื้อความก็มีความเต็มบริบูรณ์ เป็นคดีน่าอ่าน ได้ทั้งคติสอนใจและความบันเทิง
 สำนวนโวหารก็ไพเราะจับใจ ภาษาก็เป็นภาษาที่บริสุทธิ์ มีทั้งภาษาเก่าและภาษาใหม่

หนังสือมหาชาติที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายที่สุด คือ มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์
 ที่กรมศึกษาธิการได้นำมาจัดพิมพ์เป็น หนังสืออ่านกวีนิพนธ์ เมื่อรัตนโกสินทร์ ศก 121 มีผู้
 แสดงความศึคในค่านความงดงาม ความไพเราะของวรรณคดีเล่มนี้มากพอสมควร เป็นเครื่อง
 ยืนยันว่าเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมมากเล่มหนึ่ง

พระวรวทภัยพิสิฐ¹¹⁸ กล่าวไว้ว่า การประพันธ์ทุก ๆ กัณฑ์ กวีช่างร้อยกรองถ้อยคำ
 ให้มีรสตรึงใจอย่างซึ่ง เกิดอารมณ์เปลี่ยนแปลงไปตามข้อความ ถึงบทโศกเช่นในกุมารและ
 กัณฑ์มัทรี คนฟังเทศน์ถึงแก่น้ำตาไหล และหนักไปจนถึงสะอื้นก็มี ถึงบทเพลิคเพลินในเชิง-
 พรรณนำโวหาร เช่น ในกัณฑ์มหาพน คนฟังก็มีใจคลายตามเห็นภาพภูเขาและลำเนาไพรตาม

116 มณี พนมยงค์, เรื่องเดิม, หน้า 105.

117 เกษม บุญศรี, เรื่องเดิม, หน้า 266.

118 พระวรวทภัยพิสิฐ, เรื่องเดิม, หน้า 5.

ที่กวีพรรณนาเห็นเป็นจริงไปทั่ว ถึงบทส่งสารและโอรสเคืองใจก็เป็นไปตามเหตุการณ์ เช่น ตอนที่ชูชกถูกมือชาลี้กัณหากระชากนุคและเขียนไต้วังตาม ก็ส่งสารเด็กจนน้ำตาไหลและ เตี้ยคแค่นชูชกว่า ใจอำมหิตขาดความเมตตากรุณา ทั้งนี้ เป็นเพราะกวีใช้ถ้อยคำเหมาะสม และเรียบเรียงถ้อยคำเกลี้ยงเกลาแถมสัมผัสซึ่งเป็นรสเพราะเพิ่มเข้าอย่างสนิทสนม

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ¹¹⁹ กล่าวว่า สิ่งที่คนจำได้ในมหาชาติกลอนเทศน์ คือ กวีโวหาร เช่น โวหารในกัณฑ์ชูชก และโวหารเมื่อนางมัทรีเที่ยวหาลูก

สถิตย์ เสมานิล¹²⁰ กล่าวว่า ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ท่านกัณฑ์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี เป็นยอดแห่งกวีวิจารณ์ประเภทร้าย ไม่มีวรรณคดีประเภทร้ายเล่มอื่นเทียบเท่า ทั้งในคำรสคำ และรสความไพเราะ

เนื่องจากคณะกรรมการจัดทำหนังสือแบบเรียนวรรณคดีไทย พ.ศ. 2503 ได้จัดเอา ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก กับ กัณฑ์กุมาร เป็นส่วนหนึ่งของแบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 5 สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หลังจากวันที่ 14 ตุลาคม 2516 คณะนักเรียนมัธยมศึกษาบางกลุ่มได้มีการวิพากษ์วิจารณ์แบบเรียนวรรณคดีไทยกันมากมาย รวมทั้งเรื่อง เวสสันดรนี้ด้วย ซึ่งถูกวิจารณ์ทั้งในคำเนื้อเรื่องและในคำภาษาที่ใช้แต่ง ในเวลาเดียวกัน ก็ได้มีผู้เชี่ยวชาญและรักวรรณคดีหลายท่านกล่าวแก่ความเข้าใจของนักเรียนกลุ่มนั้น ดึงจะได้ประมวลมากล่าว ณ ที่นี้

ศุภร บุนนาค¹²¹ ได้กล่าวถึงคำวิจารณ์ที่ว่า "จำเป็นอย่างไรจึงจะต้องเรียนและรู้ภาษาที่เกือบไม่ใช่ภาษาคน เช่น อชินพยัคฆ์จัมมาเพศ มรณตีกถาภ" ศุภร ได้เขียนโต้ตอบคำวิจารณ์ว่า จำเป็นที่จะต้องเรียนรู้อุเพื่อให้เกิดความแตกฉาน ทำให้ใคร่รู้ว่าภาษาไทยของเราที่แท้จริงมีลักษณะอย่างไร ภาษาต่างประเทศเข้ามาปนที่ตรงไหน การปนนั้นปนใน

¹¹⁹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย," หน้า 224.

¹²⁰สถิตย์ เสมานิล, "ภาษาสวรรค์," วรรณศิลป์ปริทัศน์ (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจเทวคดีง, 2518), หน้า 93.

¹²¹ศุภร บุนนาค, "พระลอ," ปากไถ่ฉบับวรรณกรรมวิพากษ์, หน้า 18 -22.

ลักษณะอย่างไร และเมื่อปนแล้วเกิดผลดีหรือไม่คืออย่างไรกับภาษาของเรา เราจำเป็นต้องศึกษาให้ทราบว่าคำในภาษาของเรา คำไหนมาจากภาษาใด เพราะว่าถ้าไม่ศึกษาก็ไม่ทราบว่าคำใดเป็นของเรา คำใดเป็นของชาติอื่น อีกประการหนึ่ง คำทั้งสองคำนั้นนอกจากจะเป็นคำแผลงขึ้นใช้เพื่อให้ภาษาไทยเจริญงอกงามแล้ว ยังใช้เป็นศัพท์เฉพาะทางวิชาอีกด้วย และเป็นคำที่มีความหมายกระชับและชัดเจนทั้งสองคำด้วย

ในคานธีเรื่องเวสสันดรชาดกนั้น ผู้อ่านหลายคนมักจะคิดว่าพระเวสสันดรทำผิดหรือทำถูกในการที่สละลูกเมียเป็นทาน ในเรื่องนี้ ใ้มีผู้แสดงความคิดไว้หลายคนด้วยกัน

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ¹²² กล่าวว่า ปัญหานี้เป็นปัญหาของผู้อ่านบางคน แต่ผู้จนไม่ได้คิดว่าเป็นปัญหา ผู้จนเป็นผู้เข้าใจธรรมะของพุทธศาสนา ยกย่องพระเวสสันดรว่าเป็นแบบอย่างของผู้เสียสละ แม้ลูกเมียก็อุทิศเป็นทานได้ เพื่อที่จะได้บรรลุปุทธภูมิ ซึ่งเป็นความปรารถนาสูงสุดที่มีในพุทธศาสนา กวีได้เอาอุคตคตินี้มาทำเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นวิธีสอนอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา ดังนั้นถ้าผู้อ่านสงสัยว่าพระเวสสันดรทำผิดหรือทำถูก ผู้อ่านก็สงสัยคำสอนในพุทธศาสนา ไม่ใช่ปัญหาของผู้จนเวสสันดรชาดก

ทองเครือ เกษมสุวรรณ¹²³ กล่าวว่า ที่พระเวสสันดรพระราชทานลูกเมียให้เป็นทานนั้น เพราะต้องการพระโพธิญาณ คือการตรัสรู้ด้วยหวังจะยังสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ เพราะทรงเห็นว่า มนุษย์นี้เต็มไปด้วยกิเลส คือความโลภ โกรธ หลง ความเห็นแก่ตัวเอง เป็นที่สุด สำคัญผิดว่าตัวเองเป็นโลกอยู่ตลอดเวลา ถ้าจะช่วยให้มนุษย์ทั้งหลายได้พ้นทุกข์ ก็ต้องช่วยตัดกิเลสให้เบาบางลง ถ้ามนุษย์เด็กนึกแต่ตัวเองเสียใจแล้ว โลกก็เป็นสุข พระเวสสันดรทรงแสดงตัวเป็นตัวอย่างสูงสุดของการเสียสละ เพราะถ้าทุกคนรู้จักเสียสละให้กันบ้างแล้ว โลกนี้ก็จะเต็มไปด้วยความสุขแท้จริง

¹²²ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย, หน้า 102.

¹²³ทองเครือ เกษมสุวรรณ, "แง่คิดในการอ่านวรรณคดี," วัฒนธรรมไทย, 11 (มกราคม 2516), หน้า 6.

กุหลาบ มัลลิกะมาส¹²⁴ กล่าวว่า เรื่องพระเวสสันดรเป็นเรื่องแนวอุดมคติ เน้นคุณธรรม ไม่มีอะไรที่ไปกว่าการเสียสละ ให้ได้แม้กระทั่งลูกเมีย ยอมเสียของเล็กเพื่อให้ได้ของใหญ่ ยอมเสียเพื่อค่างไวซึ่งธรรมะ คือการเสียสละ เป็นที่มาของพระโพธิญาณ เพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย

อนึ่ง ผู้ทำวิทยานิพนธ์ได้สัมภาษณ์ นายเต็ม ภูระหงษ์¹²⁵ เรื่องความคิดต่อการให้ลูกเมียเป็นทานของพระเวสสันดร ผู้ถูกสัมภาษณ์กล่าวว่า ที่พระเวสสันดรให้ทานนั้น เพราะได้ทำทานมามีมามากแล้ว ถ้าไม่ไหวมามีที่ส่งสมมากจะหมดไป และเป็นกรกระทำที่ดี แต่บุคคลทั่วไปทำไม่ได้เพราะยังห่วงแหวนอยู่ แต่ก็มีคนบางคนกล่าวว่า เป็นเรื่องไม่จริง จึงทำเช่นนี้ได้

ประเพณีเทศน์มหาชาติ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ¹²⁶ ตรัสว่า ประเพณีเทศน์มหาชาติมีมาแต่ก่อนจุลศักราช 964 ปี คือ 280 ปีเศษมาแล้ว ด้วยพระเจ้าทรงธรรมพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์หนึ่งสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงขึ้นไว้ และในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เค็มทอง เรื่องเหมือนเป็นเรื่องจริงจริงของคนครั้งพระนครศรีอยุธยา ก็ได้กล่าวถึงการเทศน์มหาชาติว่า สามเณรแก้ว (ขุนแผน) เทศน์กัณฑ์มัทรี และอีกประการหนึ่ง ทรงบันทึกไว้ว่า อาจเดาได้ว่าไทยได้แบบอย่างประเพณีนี้มาจากลาว มีมาแต่ครั้งพระนคร

¹²⁴ กุหลาบ มัลลิกะมาส, "ข้อคิดในการสอนวรรณคดีไทยในวิทยาลัยครูและปัญหาที่ควรแก้ไข," คำบรรยายในการสัมมนาอาจารย์วิชาภาษาไทย กรมการฝึกหัดครู (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2518), หน้า 154 - 5.

¹²⁵ เป็นพนักงานบ้านาญ กรมชลประทาน อายุ 67 ปี สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 กันยายน 2518.

¹²⁶ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "ประเพณีเทศน์มหาชาติ," ดวงประทีป, 6 (มีนาคม, 2512), 31.

เขียนราย ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวง ไม่ต่ำกว่า 750 ปีมาแล้ว และยังมีเค้า
ปรากฏประเพณีอยู่ในหัวเมืองลาว

เกษม บุญศรี¹²⁷ ได้แสดงความคิดตรงกับ ปิ่น มุกข์นิตย์¹²⁸ ว่า ประเพณีเทศน์
มหาชาติมีมาแต่ครั้งสุโขทัย มีหลักฐานบันทึกอยู่ในศิลาจารึกนครชุม หลัก 3 ว่า

อันว่าพระไตรปิฎกนี้ จักหายและหาคนรู้จักแท้แลมิได้เลย ยังมี
คนรู้กันสเล็กน้อยไซร้ ธรรมเทศนา อันเป็นคูนวาทะมหาชาติ
หาคนสวดแลมิได้เลย ธรรมชาคกอันอื่นไซร้ มีคนหาปลายมิได้
มีปลายหาคนมิได้เลย¹²⁹

เกษม บุญศรี ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า พระยาลิไทย โปรดให้ประเพณีเทศน์มหาชาติ
ตามวัดต่าง ๆ ในพระนคร แล้วขยายออกไปทั่วราชอาณาจักร กลายเป็นประเพณีบ้านเมือง
มีสวดมหาชาติในงานมงคลต่าง ๆ เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานมงคลสมรส เป็นต้น

การฟื้นฟูประเพณีเทศน์มหาชาติได้มีขึ้นในรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดัง
ปรากฏในพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า การเทศน์มหาชาติหลวงได้มีเป็นการใหญ่ในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผนวชเป็นสามเณรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ถวายเทศน์มหาชาติกัณฑ์
หนึ่ง ซึ่งจัดขึ้นที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร¹³⁰ ได้เล่าไว้ว่า การเทศน์มหาชาติเฟื่องฟูมากในสมัยรัชกาลที่ 5
จะมีการเทศน์มหาชาติเกือบทุกวัด นอกจากเทศน์ในวัดแล้ว ยังจัดให้มีเทศน์ในศาลาประจำ
หมู่บ้าน เช่นในพระนคร มีศาลาบ้านหม้อ ศาลาบ้านลาว และอื่น ๆ ทั่วไปทั้งกรุง และยังมี

127 เกษม บุญศรี, เรื่องเดิม, หน้า 268.
128 พันเอก ปิ่น มุกข์นิตย์, เรื่องเดิม, หน้า 12.
129 เกษม บุญศรี, เรื่องเดิม, หน้า 268.
130 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร, เรื่องเดิม, หน้า 67-70.

การเทศน์ตามบ้านบางบ้านอีกด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ¹³¹ ทรงบันทึกไว้ว่า การเทศน์มหาชาติเป็นที่นิยมกัน เพราะมีเหตุสำคัญเป็นเครื่องล่อ 3 ประการ คือ

1. เพราะเชื่อกันว่า เรื่องเวสสันดรชาดกเป็นพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระภาคเจ้าได้ตรัสประทานแก่พระภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทในกรุงกบิลพัสดุ์ ถ้าผู้ใดได้สดับพระพุทธรูปจะยอมเกิดสิริสวัสดิมงคล
2. เพราะเชื่อกันว่า พระศรีอารียเมตไตรยเทพบุตร ซึ่งจะได้อัครสาวกเป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคตคือพระพุทธรูปศาสนาจากพระสมณโคดมนี้ ได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยเทวดา ซึ่งมีบุญญาภิบาลอย่างยิ่ง ให้มาบอกแก่มนุษย์ทั้งหลายในโลกว่า ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาใคร จะไปประสบพบศาสนาของพระศรีอารียเมตไตรย ซึ่งนิยมกันว่าจะเป็นภาคที่มนุษย์จะมีความเจริญ เป็นที่เกษมสุขอย่างยิ่งยวด ก็ให้บุคคลนั้นสดับฟังเรื่องเวสสันดรชาดก อันประดับด้วยพระคาถากิ่งพันในวันและราตรีเดียวให้จบ และให้บูชาด้วยประทีปเทียนธูปธูปสารพัดดอกไม้มงคลบัว ดอกอุบล ฝรั่งพลู กอกล้วย กอกล้วย กอกล้วย ไตรภพจำนวนถวญสิ่งละพัน ดังที่ไคกล่าวไว้ในหนังสือพระมาลัยคำหลวงว่า

"เธอจงแจ้งแก่เวไนย แม้นผู้ใดใครจะพบ จงเคารพทวามโอรบาท
ให้ท่วมมหาชาติเนื่องนั้นต์ สิ่งละพันจงบูชา ให้จบในทิวาวันนั้น"

3. เพราะการเทศน์มหาชาติ ผู้เทศน์เทศน์ด้วยกระแสเสียงเป็นทำนองอันไพเราะต่าง ๆ ผู้ที่มาสมาศมนกันก็สนุกกรีกกรื้น ทำให้เกิดความปีติโสมนัส ทานที่บริจาคไปก็ปรากฏแซ่สาธุการมีผลทันตาเห็น ทำให้มีความปรารถนา

กำหนดการเทศน์มหาชาติ แต่ก่อนเคยทำกันในเดือนสิบ ก่อนถึงวันสารท ดังปรากฏอยู่ในเสภาขุนช้างขุนแผนว่า

¹³¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 26-7.

"อยู่มาปีระกาล์ปศก	ทหายกในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทยังชาควัน	คิดกันจะมีเทศน์ควยศรัทธา
พระมหาชาติหังสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไล่นันวันพระหน้า
คาปะขาวเต้าแกแชรักเฌมา	พร้อมกันนั่งปรึกษาที่วัดนั้น" 132

ปัจจุบันนี้ การเทศน์มหาชาติก็จัดขึ้นเมื่ออย่างเช้าเชตเดือน 10 เดือน 11 และเดือน 12 เพราะเป็นฤดูที่คนพักการไรนา เตรียมเก็บเกี่ยวข้าวกล้า พืชพันธุ์ธัญญาหารงอกงามสดเขียว คนจึงถือเป็นโอกาสบำเพ็ญบุญกุศล

การจัดการเทศน์มหาชาตินั้นจะเริ่มตั้งแต่มีการบอกบุญ หาผู้สมัครเป็นเจ้าของกัณฑ์ จัดไทยธรรมมาสมทบกัน ทหายกเจ้าของการกัณฑ์แต่งธรรมศาลา ตั้งธรรมาส์สูงเด่น ประดับควยตนกถวย ตนออย การประดับสถานที่นี้ กรมพระยาคำรงฯ¹³³ ตรัสไว้ว่า หมายถึงเอา นิโครธารามเป็นมูลเหตุ เพราะบางทีมีต้นไม้ประดับบุปผชาติงาม บั๊กไว้วางหลังชะเง้อมาบนธรรมาส์ แต่ เกษม บุญศรี¹³⁴ กล่าวไว้ว่า ทำประหนึ่งว่าเป็นบริเวณเขาวงกต

เครื่องบูชาประกอบควยขาวดอก ดอกไม้ค่างสีค่างพรรณ เช่น ดอกบัวหลวงพันดอก บัวเขียวพันดอก บัวเดือนพันดอก บัวขาวพันดอก บัวขาวพันดอก สัตตบุษย์พันดอก สัตตบรรณ พันดอก ดอกสามหาว (ดอกผักขวย) พันดอก ชงพินคัน ฐูปเทียนเท่าจำนวนคาถาของกัณฑ์นั้น ๆ

หน้าธรรมาส์ตั้งขันสาครขนาดใหญ่ ตักน้ำใส่ไว้สำหรับทำน้ำมนต์ เมื่อถึงกัณฑ์ไหน ก็จุดธูปเทียนเท่าคาถาในกัณฑ์ที่ครอบปากขันน้ำมนต์ ฐูปนั้นปักในกระถางที่ตั้งไว้ริมขันใหญ่ น้ำมนต์นั้นถือว่าเป็นของสวัสดิมงคลอย่างหนึ่ง

เครื่องไทยธรรมสำหรับกัณฑ์เรียกว่าเครื่องกัณฑ์ ประกอบด้วย อาหาร ผลไม้ เงิน และผ้าไตร และอาจมีเครื่องบริวารอย่างอื่นเพิ่มเติม เครื่องบริวารที่ถูกแบบนั้นมักจัดเป็น

132 กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 53-4.

133 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 27.

134 เกษม บุญศรี, เรื่องเดิม, หน้า 270.

จุดปัจจัย ประกอบด้วย

1. จีวรปัจจัย คือ ผ้าไตร
2. บิณฑบาตปัจจัย คือ อาหาร ผลไม้
3. เสนาสนปัจจัย คือ เสื้อสาคร อาสนะ ไม้กวาด เลื่อย สิว ขวาน เป็นต้น
4. คิลานปัจจัย คือ ยา เครื่องยาต่าง ๆ น้ำผึ้ง น้ำตาล

มีเครื่องบูชาเทศนาอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าหมากพนม เป็นธรรมเนียมมักใช้ตั้งกันในโรงธรรมที่มีมหาชาติ หมากพนมนั้นประกอบด้วยหมากพลู เป็นรูปทรงฝ่ามือ ตั้งอยู่บนพานแว่นฟ้าสองชั้น อันมีใบทองเจ็มรอบ ประกอบด้วย ฟักทอง มะละกอ เครื่องสดแกะบาง ทองอังคณกระจกมีข้าง มีดอกไม้สดปนด้วย แต่บางแห่งไม่มีหมากพนมเช่นว่านี้ เป็นแต่จัดหมากพลูพานเป็นเครื่องตั้งอังคาสหรือบูชาเฉย ๆ ก็มี ไม่เป็นของจำเป็นเหมือนรูปเทียนดอกไม้

อีกอย่างหนึ่งที่จะขาดไม่ได้ในการตกแต่งสถานที่คือ ฉากรูปภาพประจำกัณฑ์ มักจะมีแขวนกันเกือบทุกแห่ง

ในวันที่มีเทศน์มหาชาติ บริเวณงานจะครึกครื้น มีคนเต็มไปหมด และจะต้องมีพิณพาทย์ไว้ตีเมื่อพระเทศน์จบกัณฑ์หนึ่ง ๆ มีเพลงตีประจำกัณฑ์ทั้งสิบสามกัณฑ์ดังนี้

กัณฑ์เทศพร	เพลง	สาธุการ
กัณฑ์หมพานต์	เพลง	ทรงพระธาตุ
กัณฑ์ทานกัณฑ์	เพลง	พญาโศก
กัณฑ์วนปเวสน์	เพลง	พญาเคิน
กัณฑ์ชุก	เพลง	เซนเหลด้า
กัณฑ์จุดพน	เพลง	คุกพาทย์
กัณฑ์มหาพน	เพลง	เชิดกลอง
กัณฑ์กุมาร	เพลง	โศก เชิดฉิ่ง
กัณฑ์มัทรี	เพลง	ทยอยโศก
กัณฑ์สังกักรรพ	เพลง	กลม

กัณฑ์พหาราช	เพลง	กราวนอก
กัณฑ์กษัตริย์	เพลง	ตระนอน
กัณฑ์นครกัณฑ์	เพลง	กลองโยน

การเทศน์มหาชาติทุกวันนี้ บางแห่งก็จัดภายในวันเดียวให้เสร็จทั้ง 13 กัณฑ์ บางแห่งก็ใช้เวลาสองหรือสามวัน บางแห่งก็จัดเฉพาะบางกัณฑ์ เป็นต้น

ทำนองการเทศน์มหาชาตินี้มีระเบียบแตกต่างกันไปแต่ละกัณฑ์ ทำนองต่างกันทั้ง 13 กัณฑ์ มีครูอาจารย์ฝึกซ้อมทำนองไว้เป็นแบบแผน เพื่อฟังเอาสำเนียงและลีลาเป็นเกณฑ์ เป็นทำนองหลวงก็มี ทำนองราษฎร์หรือเชลยศักดิ์ก็มี

กรมพระยาคำรังฯ¹³⁵ ทรงกล่าวถึงลักษณะของผู้เทศน์และทำนองเทศน์ของแต่ละกัณฑ์ไว้ดังนี้

จำเดิมแต่กัณฑ์เทศน์มัทนียมพระแม่ ๆ ที่เป็นท่านสมภารผู้ใหญ่ ๆ ให้ศิลาบอกศักราชคงไม่จบแล้วก็เริ่มเรื่อง ไม่สู้เป็นท่านค่านองนัก วาเรื้อย ๆ อยางธรรมวัตร คอคุณปลายจึงชวนทางเสียงขันนอย เมื่อบอกก็มีโดยถาสัพพี ถึงกัณฑ์ต่อ ๆ ไป ก็เป็นตั้งแต่นโมแล้วก็เริ่มเรื่องต่อ ๆ กันไปที่เดียว ขถาสัพพีคอจบนครกัณฑ์ทีเดียว เพราะเป็นอนุสนธิชาคกเทศนา กัณฑ์หิมพานต์ ก็มีกัณมนต์พระผู้ใหญ่ที่มีทำนองละม้ายทานกัณฑ์ต่อไป แต่กระดางกว่าไม่โอคครวญ กัณฑ์ทานกัณฑ์ มีพระผู้เทศน์ เพราะทำนองยากเสียงครำครวญทวม ๆ นอย ๆ เป็นที่นิยมฟังกันว่าเพราะมากแต่หายากผู้ทว่าจริง ๆ กัณฑ์วันประเวศ เป็นที่สั้น ๆ พระหนุ่ม ๆ หรือบางที่สามเฒ่าเทศน์ก็มีบาง ทำนองเนือย ๆ ไม่เอนดูนไม่โอคไม่ครวญ ในตอนที่กัณฑ์ต้นสัปบุรุษสี่กัณฑ์เป็นผูเฒ่าผู้แก่ฟังมากเพราะต้องการจะให้ไคฟังให้จบครบสิบสามกัณฑ์ แต่มีคนมากในตอนที่ฐานี่กัณฑ์ซซก เคยเห็นแต่พระผู้ใหญ่เทศน์ทำนองโกลาหลเจียวจาวเป็นต้นกุสุมาลย์เฮฮา กัณฑ์จุลพนม มหาพนนนทำนองละม้ายคล้ายคลึงกันคือคนเล่นลิ้น เพราะฉาบฉวย มหาพนนนนี้จะเปรียบด้วย

¹³⁵ สมเด็จพระยาคำรังราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 29-30.

ควายเครื่องดนตรี ก็เหมือนคีตจะเข้ แต่จุดพนักคั่นน้อยกว่า เปรียบ
เหมือนกระบี่กระบอง กัณท์ 8 นี้ เป็นเสียงโศกละหอย ๆ โศก
ครวญเปรียบนควายเสียงดนตรีเป็นระนาดทอง กัณท์ ที่ทำนองกริ้ว
กราวกรรกราคโหยหวน ถ้าเปรียบควายเสียงเครื่องดนตรีก็ปี่หรือ
ซออู้ ใน 4 กัณท์ พระหม่อม ๆ หรือสามเณรเทศน์บางกัณท์ ตั้งแต่
กัณท์ซุกจบแล้ว ก็เป็นเวลาคนชวาลงบาง มาฟังคอกัณท์ กัณท์
แต่ก็มีคนแน่นเนื่องตลอดไปไม่สู้อโหรงเหมือนคอกันคน กัณท์
สักกัณท์ ทำนองบรรเลง เสียงสำรวญ ๆ คล้ายฉกัณท์ กัณท์ ไม่
ขาดเอน สองกัณท์ก็ไม่นิยมผู้เทศน์หม่อมแก ถ้าจะเทียบคอกัณท์พาด
กับกัณท์ กัณท์ จุดพนักกับหม่อม กัณท์ ก็ต้องเทียบสักกัณท์กับ
กัณท์ เขาเป็นคอกัณท์ ว่าทำนองคล้ายคลึงพอจะเทียบกันได้
ไกลกว่ากัณท์อื่น ๆ แต่แท้จริง มหาชาติทั้ง 13 กัณท์ ลักษณะทำนอง
แปลกกันหมด แต่ผู้ไม่สันตักเทศน์ก็เลยชักโมโหโมเกไปเสีย ที่สนุก
กับกัณท์ซุกก็กัณท์พาดคอกัณท์สักกัณท์ มีกัณท์พระอายุมาก
ทั้งชำนาญนักเทศน์แท้ ทำนองอยู่อายุยาว ๆ เชือกฮากเหมือนคลื่น
ฮวนขึ้นฮวนลง ถ้าจะเปรียบควายคอกัณท์ระนาดหม่อม กัณท์ซุก
เหมือนฆ้องใหญ่ แต่กัณท์อย่างไรก็เทียบกันไม่ได้เลย กัณท์ ครกัณท์
สุดท้ายนั้นนิยมพระผู้ใหญ่ ๆ กัณท์เพราะที่สุด เพราะคิมหัวอก
หัวใจ เหมือนฟังซอสสามสายซิบับบะทะวะ ลงท้ายเมื่อกลับชาติก็เป็น
ทำนองธรรมวัตร

องค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของการเทศน์มหาชาติ คือ การแหล ซึ่งคือการแต่ง
คำประพันธ์ประเภท กลอนแหล ชั้นประกอบการเทศน์ มีมาแต่สมัยอยุธยา ขุนวิจิตรมาตรา¹³⁶
ได้อธิบายลักษณะของกลอนแหลไว้ว่า ควรเป็นวรรคละ 6 คำ แต่ก็ได้แล้วแต่ความ อาจจะเป็น
7 หรือ 8 คำก็ได้เหมือนกันหมดทุกวรรค

คำว่า แหล ก็มาจากคำว่า แล นั้นแล นั้นแล ฉะนั้นแล แล้วแล ที่กวีใช้เมื่อจบความ
แต่ละตอนในวรรณคดีมหาชาติของไทยนั่นเอง โบราณใช้คำว่า แหล แทนคำว่ากัณท์ เช่น

¹³⁶ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), คำบรรยายวิชา Writing II,
13 กันยายน 2516.

แหล่งชุมชน หมายถึง กัณฑ์ชุมชน¹³⁷ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าทำนองแหล่งเปลี่ยนไปตามกัณฑ์ ดังนั้น เมื่อพูดถึงกัณฑ์จึงใช้คำว่า แหล่ง แทน

การแหล่งนี้มี 2 ชนิด คือ

1. แหล่งในเรื่อง คือเอาเนื้อเรื่องในเวสสันดรชาดกบางตอนมาแต่งและขับเป็นทำนองแหล่ง เช่น แหล่งบริภาษ แหล่งสนองสาร ของกัณฑ์มัทรี แหล่งทวงทองของกัณฑ์ชุมชน พระธรรมกถึกในพระนครโดยทั่วไป จะแหล่งในเรื่อง เพราะอยู่ใกล้มหาเวสสันดรชาดก แหล่งในเรื่องยังแบ่งออกเป็น 2 ประเภทอีก คือ

1.1 แหล่งเดินเรื่อง

1.2 แหล่งรอง

2. แหล่งนอกเรื่อง หรือเรียกว่าแหล่งนอก คือแหล่งที่มีเนื้อเรื่องนอกเวสสันดรชาดก แต่งเสริมขึ้นเพื่อความสนุกไปกथाบาง เช่นแหล่งขอตานประกอบกัณฑ์ชุมชน บางทีก็แหล่งตั้งเรื่องราวในสังคม หรือรอบ ๆ สังคมที่จัดเทศน์มหาชาติขึ้น หรือเป็นการบอกบุญเรียไรเพื่อบูรณะซ่อมแซมอาคารสถานที่ในวัดก็ได้¹³⁸

การแต่งแหล่งนี้ แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง และสนุกครึกครื้น บางแหล่งก็แต่งกันได้เพราะพรียง เป็นการส่งเสริมการกวีกันหนึ่ง แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว เพราะว่าพระนักเทศน์อยากให้เป็นที่พึงพอใจของคนที่ชอบตกไปกथा จึงแต่งเกินขอบเขตของบทกลอนที่สุภาพ กลายเป็นหยาบโลนในที่สุดก็ถูกห้ามปราม¹³⁹

¹³⁷ ชุนวิจิตรมาตรา, เรื่องเดิม.

¹³⁸ จากการสัมภาษณ์ อาจารย์ นิรันดร นวมารค โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา พญาไท, วันที่ 4 สิงหาคม 2518.

¹³⁹ พระวรเวทยพัสสิฐ, เรื่องเดิม, หน้า 70.

ตัวอย่างแหล่งของแต่ละกัณฑ์ เช่น แพร่เยื่อไม้¹⁴⁰ ได้กล่าวถึงกัณฑ์หาพนไว้ว่า มีแหล่งสำคัญอยู่ 4 แหล่ง รวมทั้งแหล่งเริ่มอารัมภบทและสรุปรวม ก็เป็น 6 แหล่ง คือ แหล่งพาแหลงเขา แหล่งสละ แหล่งราชสีห์ แหล่งตลาด และแหล่งเทียบเนื้อ

ตัวอย่างแหล่งเขา

โนนเบื้องหน้าแนวพนัส ล้วนป่าชัญญ์รุกโข มีเขาใหญ่ยอดโคไผ่
แลสูงโยเยียมเมฆา คุอศิเรกักรายวิคน์ งามจรสคังจินดา ครัน
ทองแสงสุริยา ส่องแสงจำคังดวงดาว ที่เว้งว้างหว่างชะวาก ประหลาด
หลากสิ้งวาว แลคุประพรายพราว สี่ริงวาวนาบาดตา ... หนีป่า
กอยโขมคป่า ช่างกริฆารินบนเนินผา เสียงเซ้งชานหนาชี่
คนุชมาทโน คุเอี่ยมโอโนเขานี้ ... พร้าหมอนหนอทานจงไป ตรง
หมู่ไม้ที่มีมือเราชี่ จงจำไ้หม่นสำคัญวิถึ ตรงมือเราชี่โนนแหลงเจียง
อุครา นั้นแหลง ... 141

พระวรเวทยพิสิฐ¹⁴² ได้ยกตัวอย่างแหล่งที่เพราะพริ้ง เป็นการแสดงฝีปากกวีอย่างยอดเยี่ยม เช่นแหล่งบายศรี แต่งเสริมความคอนพระเจ้ากรุงสมุच्चัย ได้กัณฑ์หาชาติคืนกลับพระนคร จึงไปรคเกล้าให้มีการสมโภช การสมโภชตามแบบต้องมีบายศรี ช่างตกแต่งบายศรีต้องทำประกวดกันสุดฝีมือ เอาพัดเขียว พักทอง มะละกอ มาแกะเป็นภาพต่าง ๆ ประคัมบายศรี จึงเกิดมีแหล่งบายศรี สำนวนเยี่ยมคือแหล่งบายศรีนางลอย

¹⁴⁰ แพร่เยื่อไม้ (พระครูพิศาลธรรมโกศล), หลวงตา ชุดเพลงศาสนา (ยอดนักเสียดสละของโลก) (กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบุชชา, 2517), หน้า 106.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109-111.

¹⁴² พระวรเวทยพิสิฐ, เรื่องเดิม, หน้า 70.

เอาพิททองที่เนื้อเหลือง ๆ	มาแกะเป็นเว็องรามเกียรติ์
ทำค้ำกับทศเศียร	องค์เรียนพระนารายณ์
แกะเป็นรูปอสูรเศศ	แก้วเกศ เบญจกาย
หลานราพณมาราย	ปลอฌกายแปลงกล
สวยคัจฉาคา	โสภาโสภณ
เหมือนหัวมณฑล	ขุมชนคอคาง
กรแกมกรรณเกศ	โชนงเนตรมนาง
เบ็องลัับบนล่าง	หมคอย่างมารยา

ฯลฯ

ประเพณีการเทศน์มหาชาติ เป็นประเพณีไทยที่มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย และสืบทอดมา
ถึงปัจจุบัน นับเวลาได้ 700 ปีเศษแล้ว ที่เป็นเช่นนี้ บางคนอาจจะกล่าวว่า เป็นเพราะ
อิทธิพลของพุทธศาสนาว่าเป็นพระพุทธรูปปาง ถ้าได้ฟังแล้วจะได้เกิดในยุคของพระศรีอารีย
เมตไตรยบ้าง ที่จริงแล้ว ความเชื่อทางศาสนาเป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น เพราะการ
เทศน์มหาชาติเป็นเครื่องบันเทิงความสุขอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องจูงใจ เพราะได้ฟังถ้อยคำที่
ไพเราะ ได้ฟังทั้งเสียงดนตรีและสำนวนที่กล่อมใจ

อีกประการหนึ่ง ตามหลักจิตวิทยาสังคมนั้น คนเราจะมี ความอยากรู้อยากเห็น เมื่อ
เห็นเขาประดับตนกลวยตนอ้อยที่ประตูดุัด ประดับสถานที่ประหนึ่งเป็นเขาวงกต ก็เกิดความ
อยากรู้อยากเห็น เมื่อไปร่วมในงานเทศน์มหาชาติ ก็ได้มีโอกาสสังสันทนกัน หมู่คนรู้จัก
และได้มีโอกาสรู้จักคนใหม่ ทำให้มีความตื่นเต้น แก่ความเหงา ความเชื่อหน่าย ได้เห็นของ
สวยงาม แปลกตา ได้กินอาหารแปลกรสในสถานที่ใหม่ด้วย

นอกจากนั้น การจัดมหัเทศน์มหาชาตินี้ เป็นโอกาสให้ชาวบ้านได้แสดงฝีมือทางหัตถกรรม
แกะมะละกอ พักทองเป็นรูปคน รูปสัตว์ บางทีตกแต่งให้ดูเป็นบ้านเรือน ส่วนหนึ่งของป่าละเมาะ
มีนกมีลิงจับ แสดงฝีมือในการทำกับข้าวของหวาน เอามาประกวดประชันกัน